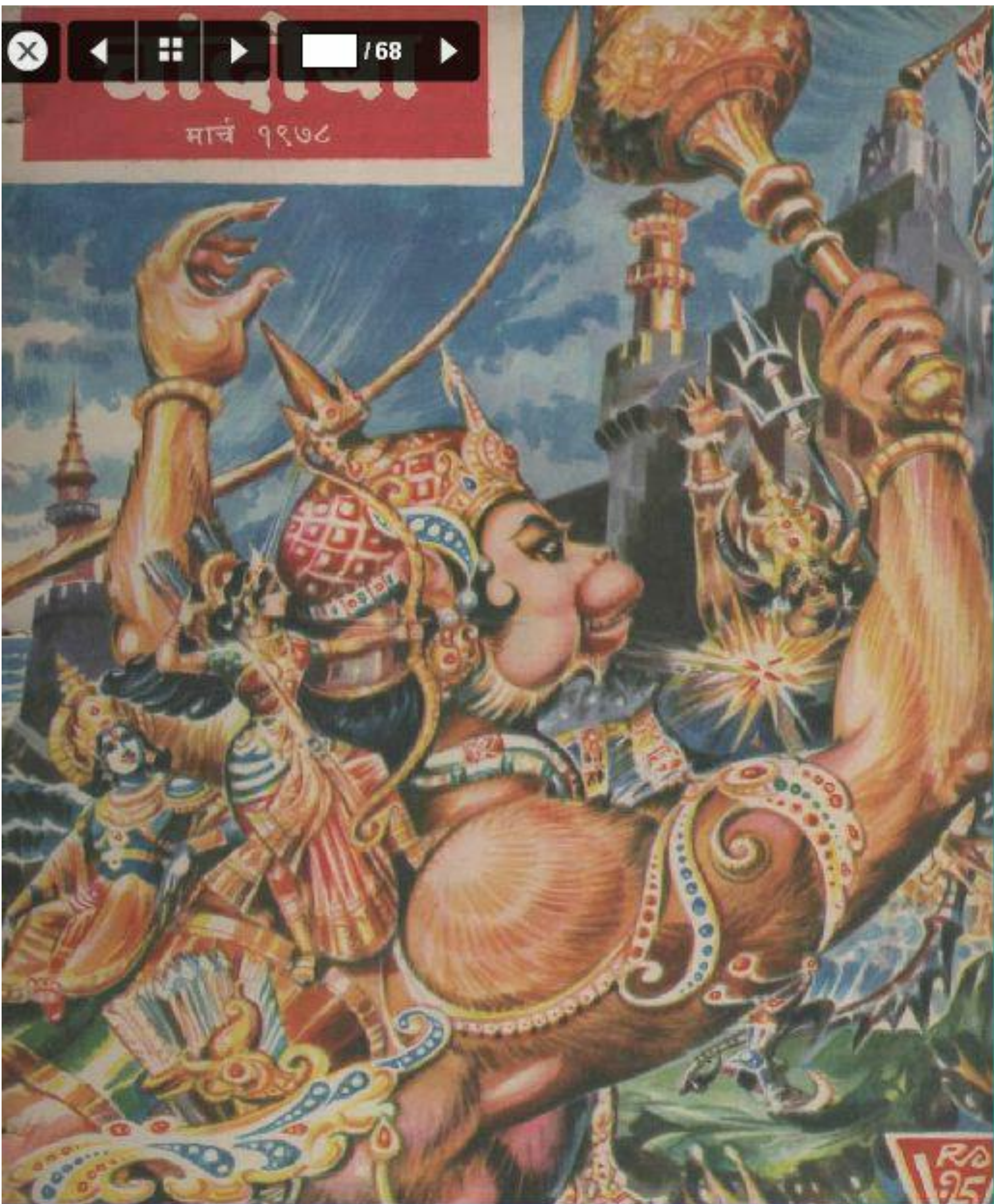

मार्च १९७८

अमरवाणी

संश्रुत्य शैब्य श्श्वेनाय
स्वां तनुं जगतीपतिः
प्रदाय पक्षिणे, राजन्,
जगाम गति मुत्तमाम् ॥ १ ॥

[हे राजा! शैब्य नावाच्या राजाने (वचन दिल्याप्रमाणे) त्या ससाण्याला आपला देह अर्पित केला आणि उत्तम गतीला प्राप्त करता झाला.]

तथा ह्यलर्क स्तेजस्वी
ब्राह्मणे वेद पारगे
याचमाने स्वकी नेत्रे
उद्धृत्य सुमना ददौ ॥ २ ॥

[तसेच अलर्क नावाच्या एका थोर विभूतीने वेदपारंगत अशा एका ब्राह्मणाने याचना करत आपले डोळे काढून दिले.]

सरितां तु पति स्स्वल्पां
मर्यादां सत्य मन्वितः
सत्यानुरोधा त्समये
स्वां वेलां नाति वर्तते ॥ ३ ॥

[सर्व नद्यांचा अधिपती असा जो समुद्र, त्याने वचन दिल्याप्रमाणे कोणत्याही परिस्थितीत आपली मर्यादा, म्हणजे किनारा ओलांडला नाही.]

कावळा आणि घुबड

[५५]

क्रूराक्षने शिबिराजाचा वृत्तांत सांगितल्यावर अरिमर्दनाने दीप्ताक्षाचे मत विचारले. दीप्ताक्ष म्हणाला–"मला वाटते की आपल्या या शत्रूचे मन बदलले आहे, तेव्हा त्याची मदत घ्यावी. फार प्राचीन काळातली एक गोष्ट आहे, एका वृद्ध माणसाच्या तरुण पत्नीच्या गोष्टीप्रमाणे चोरामुळे फायदाच झाला आहे."

"कोणती गोष्ट ती?" असे अरिमर्दनने विचारतां दीप्ताक्षने ती गोष्ट सांगितली.

फार प्राचीन काळी कामातुर नावाचा एक वृद्ध व्यापारी होता. त्याच्या बरोबर चाळीस वर्षे संसार करून त्याची पहिली बायको वारली. त्याने लगेच दुसऱ्या दिवशी एका सोळा वर्षंवयाच्या तरुण स्त्रीशी लग्न करून घेतले. त्याने तिच्या आईवडिलांना बरेच धन दिले. परंतु त्या तरुण स्त्रीला आपल्या वृद्ध पतीवर प्रेम करणे तिला शक्य नव्हते.

एके दिवशी रात्री ती स्त्री नेहमीप्रमाणे पतीकडे पाठ फिरवून कुशीवर झोपली होती. तेव्हा पहिलवानासारखा एक तरणाबांड चोर घरात शिरला. त्याला पाहून भिऊन जाऊन तिने आपल्या पतीला घट्ट आवळून धरले. अचानक बायकोत तो बदल झालेला पाहून वृद्ध पती चकित झाला; विचार करू लागला, आजपर्यंत न घडलेली गोष्ट एकाएकी कशी काय घडली? ती मला आलिंगन कां बरे करते आहे? त्याने घरात सर्वत्र एकदा नजर फिरवून पाहिली, तेव्हा त्याला कोपऱ्यात चोर उभा असलेला दिसला.

व्यापारी त्या चोराला म्हणाला–"बाबा रे! आजपर्यंत नुसता स्पर्श झाला

की तोंड फिरवणारी माझी बायको तुझ्या कृपेने मला स्वतः पोटाशी घट्ट आवळून धरून बसली आहे. म्हणून तुला काय वाटेल ते तू उचलून घेऊन जा!"

व्यापारी म्हणाला ते ऐकून चोराचे मन विरघळले. तो म्हणाला–"अहो! मी तुमच्या घरातून सुताचा एक धागा देखील उचलून नेणार नाही. माझ्या येण्याने तुम्हांला फायदा झाला आहे, म्हणून पुन्हां, ज्या दिवशी तुमची बायको आलिंगन द्यायला नाकारील त्या दिवशी येईन."

ती गोष्ट ऐकल्यावर अरिमर्दनाने वक्रनासाला त्याचे मत विचारले. तो म्हणाला–"राजा! त्या कावळ्याचा वध करू नये; तो शत्रू असला तरी आपल्या राजापासून ती असंतुष्ट आहे. तेव्हा त्याची मदत आपण अवश्य घ्यावी. ब्राह्मण, चोर आणि राक्षसीण यांच्या गोष्टीवरून आपल्याला हेच कळते."

"ती गोष्ट एकू दे तरी!" अरिमर्दन म्हणाला. तेव्हा वक्रनासाने ती गोष्ट सांगितली.

एका गावी एक गरीब ब्राह्मण रहात असे. तो भिक्षाटन करून आपला उदर-निर्वाह करी. उन, पाऊस, थंडी भूक लागत असूनही पोट भर खायला न मिळाल्या आणि मुळे त्याचा देह अस्थिपंजर झाला.

एकदा एका श्रीमंताने आपल्या मृत पित्याच्या मृत्युसमयी त्या ब्राह्मणाला

[illegible] खूप खाऊन पिऊन उत्तम गाई झाल्या. खूप दूध देऊ लागल्या.

एका चोराची दृष्टी त्या गायींवर पडली. त्याने त्या उडवायच्या असे मनाशी ठरविले. तो त्या ब्राह्मणाच्या घरी जात असता त्याला एक राक्षसीण दिसली. तिला पाहून चोर भ्याला. त्याने तिला विचारले–"कोण ग बाई तू? येथे काय करते आहेस?"

"मी राक्षसीण आहे. या घरात राहणाऱ्या ब्राह्मणाला खायला आले आहे! पण तू कोण बाबा?" राक्षसिणीने विचारले.

चोर म्हणाला–"मी एक चोर आहे. ब्राह्मणाच्या गायी चोरून न्यायला आलो आहे."

त्यानंतर दोघे मिळून ब्राह्मणाच्या घरी गेले. दोघे एका जागी लपून आपलं कार्य सिद्ध व्हायला संधी पाहू लागले. ब्राह्मण अंथरुणावर पडून झोपताच राक्षसीण त्याला खायचा विचार करून उभी राहली. तिला पाहून चोर म्हणाला–"थांब ग! तू त्याला खायला धावशील व ब्राह्मण जागा होईल. तेव्हां मला आधी गाईंना पळवून नेऊ दे!"

"नाही! पहिल्याने मला ब्राह्मणाला खाऊ दे! तू गाई सोडायला जाशील आणि त्या 'हम्मा' करून ओरडू लागतील. माझं काम नाही का बिघडणार?" राक्षसीण म्हणाली.

दोघांचा परस्परांशी झाला आणि वाद भांडणाचे रूप त्याला मिळाले. तो ओरडा ऐकून ब्राह्मणाची झोप मोडली.

चोर ओरडला–"अरे ब्राह्मणा! ही राक्षसीण तुला खायला आली आहे!"

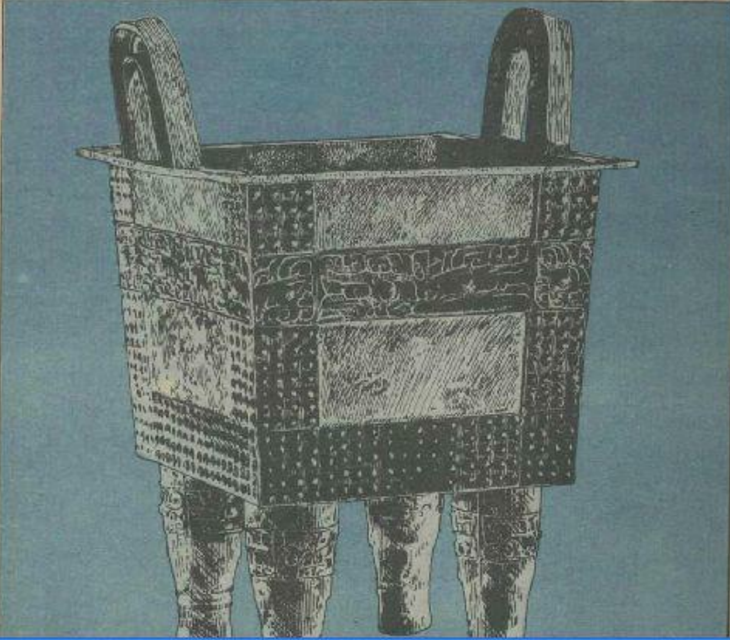
"ऐक रे ब्राह्मणा! हा चोर तुझ्या गायी चोरून घेऊन जायला आला आहे!" राक्षसीण म्हणाली.

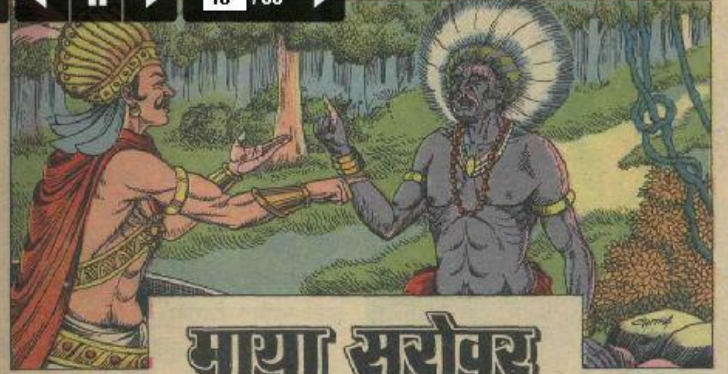
मग काय, ब्राह्मणाने मंत्र म्हटला आणि राक्षसीण घाबरून पळून गेली. नंतर "चोर, चोर!" म्हणून तो ओरडला. म्हणून चोराला पळ काढावा लागला.

१९३. प्राचीन षांग शिल्पकला

गेल्या दहा वर्षांत जे खोदकाम झाले त्यावरुन इ. स. पूर्वी १६-१४ शतकांच्या मध्यकाळात दास्य समाजाची संस्कृती कशी पसरली होती हे कळते. विशेषेकरून काश्याच्या भांड्यांची कारीगिरी अत्यंत उच्च दर्जाला पोचली होती. त्यात पानपात्र, सैंपाकाची भांडी आणि पुजेची भांडी मुख्य आहेत. अधिकांश भांड्यांवर त्यांच्या मालकाचे, म्हणजे गुलामांच्या मालकाचे नाव कोरलेले आहे. या चित्रांत 'टेंग' वर्गातील भांडे आहे. याची उंची १०० सेंटीमीटर आणि वजन ८२.४ किलो आहे.

माया सरोवर

[२५]

[मायासरोवरेश्वर आकाशात हंसरथात बसून उडत असता घसरुन खाली पडला तो नरमांस भक्षी जातीच्या लोकांनी तापविलेल्या पाण्याच्या रांजणात पडला. त्याने त्याच्या बरोबर खाली पडलेल्याची गोष्ट सांगितली. म्हणून त्यांच्या शोधार्थ सर्वजण निघाले. त्याच वेळी त्यांना सिद्धसाधकाचा "महाकाल की जय" घोष ऐकू आला. पुढे–]

सिद्धसाधकाचा तो "जय महाकाल की" घोष ऐकून मायासरोवरेश्वर जागच्या जागी थबकला. त्याने थरथरत्या अंगाने चहूंकडे दृष्टी फिरवून कोठून आवाज येत आहे, या गोष्टीचा कानोसा घेतला. ते पाहून रानटी लोकांचा मांत्रिक चकित झाला. त्याच्या बरोबर चौघे नरमांस-भक्षी देखील त्या आवाजाच्या दिशेने निघाले.

परंतु माया सरोश्वर स्वतःला सावरीत मांत्रिकाला म्हणाला–"तू आपल्या अनुयायांबरोबर परत फीर. तो जयघोष महाकालाच्या एका अनुयायाचा आहे. त्यांच्या मंत्रशक्तीसमोर तुमचे भाले कुचकामाचे आहेत."

ते ऐकून मांत्रिक मोठ्याने हसला व म्हणाला–"आम्ही नरमांस भक्षी मंत्रा-तंत्रांना भीक नाही घालीत. आमच्या

देवीच्या कृपेने आम्हांला आणखी एक माणूस आमचा आहार व्हायला स्वतःच्या पायाने चालून येत आहे!"

मांत्रिकाचे ते वाक्य पुरे होता होताच त्यांचे जे अनुयायी पुढे गेले होते, परतले आणि घाबऱ्या आवाजात म्हणाले–"पुजारी मालक! आतां वांचणे कठीण. हत्तीसारख्या घिप्पाड वनमाणसावर बसून एक यमदूत घोष करीत याच बाजूला येतो आहे हो!"

आता मात्र माया सरोवरेश्वराबरोबर मांत्रिकाचा देखील थरकांप उडून गेला. त्यांना थोड्या अंतरावर वनमाणसावर बसून धावत येत असलेला शूलधारी सिद्धसाधक त्यांना दिसला.

काढणेच बरे! तुमच्या पैकी एक जण आपला सरदार बिबळ्याच्या शोधार्थ जा आणि त्याला या यमदूताची बातमी जाऊन कळवा. आपल्या जातीचे लोक त्याच्या हातात सापडले तर वाचणे कठीण! सर्वनाश होणार! उशीर झाला तर आपले फार मोठे नुकसान होणार आहे!" असे आपल्या अनुयायांना सांगून मागे पळण्यासाठी मांत्रिक फिरला.

सिद्धसाधकाने पुन्हा एकदा 'जय महाकाल की' घोष केला. पळणाऱ्या नरमांसभक्षी लोकांना पाहून त्यानें आरोळी ठोकली–"थांबा! जागचे हललात तर एकेकाला या वनमाणसाचा आहार व्हावे लागेल. बोला, कोण तुम्ही? येथे काय करता आहात? कांचनमाला नावाची राजकन्या हंसांच्या रथातून येथेच पडली. तिला तुमच्या पैकी कोणी पाहिले का?"

सिद्धसाधक म्हणाला ते मांत्रिक किंवा त्याच्या अनुयायांना कळले नाही. मांत्रिक कोणती तरी गोष्ट आठवीत मान वर करून पहात असता झाडांच्या फांद्यांच्या आड लपून पळण्याच्या विचारात असलेल्या मायासरोवरेश्वराकडे बोट दाखवीत सिद्धसाधकाला म्हणाला–"आमच्या देवीने आहार म्हणून आमच्याकडे या माणसाला

तुमच्या त्या राजकन्येची गोष्ट माहीत असेल!"

तोपर्यंत सिद्धसाधक नरमांसभक्षी लोकांना पळू न देण्याच्या प्रयत्नात होता. म्हणून त्याचे लक्ष मायासरोवरेश्वराकडे गेलेच नव्हते. आतां त्याला पाहून धमकावून दरडावीत म्हणाला–"अरे, नरोटी सारखा टोप घातलेला मायासरोवरेश्वर तूच वाटते? तू मोठा शक्तिशाली आहेस, असे मी ऐकले होते. परंतु आता कळलं की तू भितरा व पळपुट्या आहेस! तू चोरासारखा पळू लागलास तर माझा हा भाला तुझ्या छातीच्या आरपार जाईल; लक्षात असू दे!"

ते ऐकून मायासरोवरेश्वर चिडला आणि साधकावर चालून जाण्याच्या प्रयत्नात तलवारीच्या मुठीवर हात ठेवीत, परंतु ती न उपसता म्हणाला–"तुझे रूप व वेष पाहून तू कापालिक आहेस हे मी ओळखले. परंतु तू कोण कुठला हे नाही कळलं. तुझ्यासारख्या क्षुद्र जीवांवर मी आपली तलवार उगारीत नाही. तू आपल्या वाटेने चालू लाग!"

"मी सिद्धसाधक आहे, महाकालाचा भक्त! तुझी बरोबरी करणारा तुझा शत्रू माझा चाकर दास झाला आहे. त्याला

मी राजकन्येच्या शोधार्थ पाठविले आहे. तू द्वंद्वयुद्ध करणार आहेस का? त्याला परत बोलवू?" असे म्हणत साधकाने एक आरोळी देऊन हाक मारली–"अरे जळवृका! कोठे आहेस रे? तुझा हाडवैरी मायासरोवरेश्वर इकडे आहे रे! तू इकडे ये!"

त्याला उत्तर देत जलवृक राक्षस दुरून काटेरी झुडपा आडून उडी मारीत ओरडला–"कोठे आहे, तो दुष्ट मायासरोवरेश्वर? मी आपल्या या दगडी गदेने त्याचे डोके फोडतो. त्याला तेथेच अडवून ठेवा, मी आलोच!"

जलवृक राक्षस असे म्हणत वेगाने धावत येत होता त्याचवेळी एका शाल-

वृक्षाच्या आडून मकरकेतू आपल्या जलग्रह हत्तीला पुढे घेऊन जलवृकाच्या वाटेवर उभा राहिला. जलग्रहाने एकदा चीत्कार केला व आपली सोंड पुढे करून जलवृक राक्षसाला धरण्याचा प्रयत्न करू लागला. परंतु जलवृक उडी मारून बाजूला सरकला, आणि हत्तीच्या मस्तकावर त्याने गदाप्रहार केला. मकरकेतू धमकी देत म्हणाला–"अरे, जलवृक राक्षसा! मी तुला हा पहा, यमसदनाला पाठवितो." असे म्हणत त्याने तलवारीचा वार केला. परंतु जलवृक राक्षस बाजूला सरकला. तरी त्याच्या खांद्याला तलवार लागलीच.

वनमाणसावर बसून सिद्धसाधकाने ते दृश्य पाहिले. आपल्या सेवकावर मकर- [illegible] तो दरडावून म्हणाला– "केतू! जयशील नंतर मला काय वाटेल ते म्हणो, मी या मायासरोवरेश्वराला आणि त्याचा गुलाम तुला आपल्या भाल्याने ठार करतो." असे म्हणत त्याने वनमाणसाला मकरकेतू होता त्या दिशेला जायला खुणावले.

तेवढ्यात चहूंकडून शिट्टया व टाळ्या वाजू लागल्या. सिद्धसाधकाने मान वर करून एकदा नजर फिरवून पाहिली. तोपर्यंत चारही बाजूच्या झाडाझुडपा आडून नरमांसभक्षी जातीचे लोक येत असलेले दिसले. त्यांच्या पैकी त्यांचा नायक बिबळ्या आपल्या खांद्यावर भाला घेऊन पुढे आला आणि मांत्रिकाला म्हणाला–

[illegible] मोठी कृपा झाली रे? इतकी माणसे एकाच वेळी आपलं भक्ष्य व्हायला चालून इकडे आली? आपलं इष्टदैवत म्हणजे भक्तांचा कल्पवृक्षच आहे!"

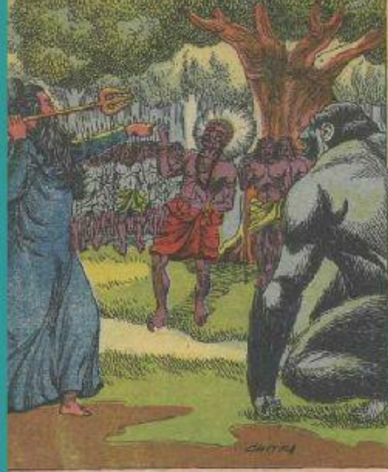
बिबळ्या म्हणाला ते साधकाने ऐकले आणि त्याच बरोबर त्याचे अनुयायी आनंदाने पुढे येत आहेत हे ही पाहिले व विचार करू लागला, आपल्या शत्रूबरोबर आपला जीव देखील धोक्यात पडणार की काय? असा विचार करून त्याने चटदिशी आपल्या वनमाणसाला जलग्रह उभा होता त्या बाजूला जायला खुणावले.

मकरकेतू त्यावेळी जखमी झालेल्या जलग्रहाच्या डोक्यावर हात फिरवीत होता. थोड्यावेळाने अत्यंत प्रेमाने त्याने हत्तीच्या पाठीवर ही हात फिरविला. हत्ती बसला होता तो उभा राहिला. मकरकेतू माया-सरोवरेश्वराकडे वळून म्हणाला–"प्रभो! आपण या जलग्रहावर चढावे. हा सिद्ध-साधक कितीही तापट असला तरी मनाचा उदार आहे. वैद्यदेव व जयशील हंसरथावर लौकरच येथे येऊन पोचतील."

नदीच्या काठावर ज्या गोष्टी घडल्या त्या विषयी मायासरोवरेश्वराला काहीच माहीत नव्हते. म्हणून मकरकेतू म्हणाला ते त्याला कळले नाही. तरी जलग्रहावर चढल्यास स्वरक्षण होऊ शकेल असे वाटून एकेक पाऊल पुढे टाकीत तो हत्तीजवळ येऊन पोचला. मध्यंतरी मकरकेतूच्या हातची तलवार लागून जलवृक राक्षस कण्हत एका झाडाच्या बुंधाला टेकून उभा राहिला. थोड्या वेळाने त्याने सिद्धसाधकाला पाहून विचारले–"मालक! काय हुकूम आहे?"

"मला वाटतं तुला लागलेली जखम तेवढी मोठी नसावी. तू पहिल्याने आपली गदा हातात घे!" अशी जलवृकाला आज्ञा करून साधकाने मकरकेतूला विचारले– "आता कळलं का की कोणाकडून कोणाला आता धोका आहे ते?"

"हे नरमांस भक्षक भ्रमात पडलेले आहेत की त्यांच्या जंगली देवतेने त्यांच्या आहारासाठी म्हणून आपणां सर्वांना पाठविले आहे. सर्वात प्रथम आपण यांच्या हातातून स्वतःला वाचविले पाहिजे." मकरकेतूने तलवारीची मूठ हातात घट्ट धरून सिद्धसाधकाला सावध केले.

लगेच सिद्धसाधक म्हणाला–"मकरकेतू! तुझ्या अकलेसमोर आपली मान वाकते बुवा! कनकाक्ष महाराजांच्या मुलांचा शोध काढून त्यांच्या विषयी निश्चित झाल्याशिवाय मी व जयशील दोघां पैकी एकालाही या नरमांस भक्षकांचे भक्ष्य व्हायचे नाही आहे. मी त्यांची समजूत

माझ्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले तर बायका-पोरांना सोडून सर्व पुरुषांना एका रांगेत उभे करून निर्दयपणे सर्वांची डोकी छाटून टाकू या!"

मांत्रिक तोपर्यंत डोळे मिटून अंगात आल्यासारखा पिंगा घालीत होता. तो एकदम उडी मारून ओरडला–"हे चंडिके, देवी!" थांबून पुढे म्हणू लागला–"भूक, भूक! अरे, आमच्या इष्टदैवतेने आमच्या साठी आहार म्हणून पाठविलेल्या माणसांनो! असे पाहता काय? चला, आमच्या रानटी लोकांच्या देवीच्या देवळात! तेथे प्रथम तुमचा बळी देऊन देवीसमोर नैवद्य दाखवू, नंतर तुम्हांला खाऊ."

सिद्धसाधक थोडादेखील न घाबरतां आपले शूल उचलून गरजला–"अरे नरमांस भक्षक हो! आम्हांला तुमचा आहार होण्यासाठी कोणी पाठविलेले नाही. तुम्ही चुकतां आहां! हंसरथातून घसरून या जंगलांत पडलेल्या आपल्या लोकांना शोधीत आम्ही इकडे आलो आहो. त्यांच्यापैकी मायासरोवरेश्वर एक आहे व तो आम्हांला सापडला आहे. आता आम्ही त्याला घेऊन आपल्या वाटेने जातो. तुम्ही आपल्या वाटेने चालू लागा!"

त्याचे काय? कित्येक आठवडे आम्ही उपाशी रानात भटकत होतो." बिबळ्या आपला भाला घेऊन सिद्धसाधकासमोर येऊन उभा राहिला.

"आमच्या रानटी देवाने तुला आणि मायासरोवरेश्वर नावाच्या माणसाला आकाशातून सरळ खाली पाठविले आहे. ही गोष्ट आम्ही प्रत्यक्ष आपल्या डोळ्यांनी पाहिली तर ती खोटी आहे का?" असे म्हणत मांत्रिक अक्राळ विक्राळ तोंड करून ओरडू लागला.

मग काय, वनमाणसाला साधकाने खुणावताच त्याने बिबळ्याला दोन्ही हातांनी धरले व त्याला पिळवटू लागला. त्याला वर उचलून जमिनीवर आदळण्याच्या बेतात तो होता. त्याच वेळी मायासरोवरेश्वराच्या आज्ञेने जलग्रह तेथे आला. त्याने मांत्रिकाला सोंडेत धरून उचलले आणि गरगर फिरवून जमिनीवर दूर फेकण्याच्या बेतात होता. बिबळ्या व मांत्रिक मोठमोठ्याने ओरडून आपल्या अनुयायांना आज्ञा करू लागले–"पाहतां काय? आपल्याला आहार म्हणून देवीने पाठविलेल्या या माणसांना सोडू नका. यांना जखमी करून कैद करा."

"अरे, जलवृक राक्षसा! पाहतोस काय? या नरमांसभक्षकांवर गदाप्रहार करून एकेकाची डोकी फोड." साधकाने त्याला आज्ञा केली.

जलवृक राक्षसाने "सिद्धसाधक महाराज की जय!" असा घोष करीत गदा उचलली आणि नरमांस भक्षकांवर तुटून पडला. उपाशी राहल्याने मरणाची भीती नसलेले नरमांस भक्षक लोक त्याच्याशी दोन हात करायला सिद्ध झाले. जलवृक राक्षस देहभान विसरून नरमांसभक्षकांवर गदाप्रहार करू लागला. नरमांसभक्षक स्वत:चे रक्षण करीत जलवृक राक्षसावर भाल्याने वार करण्याचा प्रयत्न करू लागले. त्या वेळच्या आरडाओरडयाने सर्व आकाश दुमदुमले.

सिद्धसाधकाने पाहिले की जलवृक राक्षस जिवावर उदार होऊन लढा देत आहे. तो त्याची प्रशंसा करीत म्हणाला–"शाबास, जलवृका! तू खरा बहाद्दर मर्दपुरुष आहेस. मी तुझ्या मदतीला येतो आहे!" असे म्हणत वनमाणसाला साधकाने बिबळयाला दूर फेकून द्यायला खुणावले आणि "जय महाकाल की" असा घोष करीत शूल घेऊन नरमांसभक्षकांवर आपल्या वनमाणसाला सोडले.

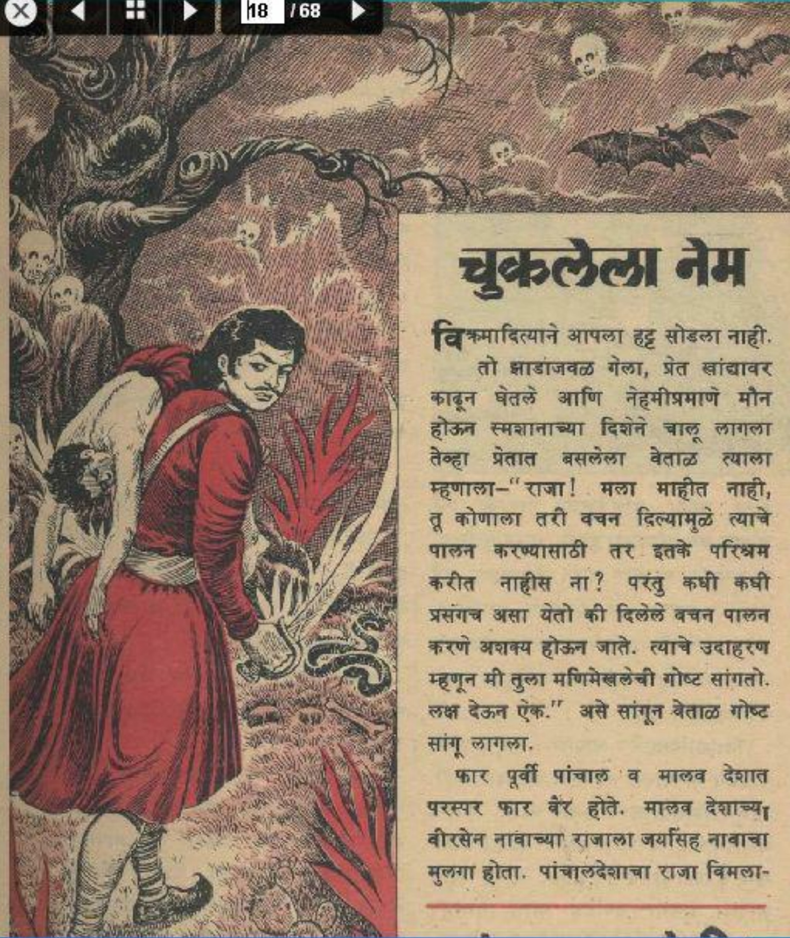
त्याच क्षणी दहा सशस्त्र घोडेस्वार धावत तेथे आले आणि गरजले–"थांबा! खबरदार कोणी पुढे पाऊल टाकाल तर! ही कनकाक्ष महाराजांची आज्ञा आहे!"

घोडेस्वारांचा आवाज ऐकून सिद्धसाधक व नरमांसभक्षक माणसे जागच्या जागी थबकली आणि आश्चर्यचकित होऊन त्यांच्याकडे पाहू लागली. परंतु मायासरोवरेश्वर आपाद मस्तक थरथर कापत म्हणाला–"मकरकेतू! आपण येथून पाय काढला पाहिजे व मायासरोवर गाठले पाहिजे नाही का?"

ते ऐकून सिद्धसाधक डोळयांनी आग पाखडीत म्हणाला–"अरे दुष्टा! मायासरोवरेश्वरा! तुला येथून पाय हलवू देणार नाही. तू आपल्या हिताची गोष्ट म्हणून समजून जे करायला निघतो आहेस तेच तुझ्या अहिताचे ठरणार आहे! खबरदार!" असे म्हणत साधकाने आपले शूल त्याच्या छातीवर रोवले.

(क्रमश:)

चुकलेला नेम

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडांजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! मला माहीत नाही, तू कोणाला तरी वचन दिल्यामुळे त्याचे पालन करण्यासाठी तर इतके परिश्रम करीत नाहीस ना? परंतु कधी कधी प्रसंगच असा येतो की दिलेले वचन पालन करणे अशक्य होऊन जाते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला मणिमेखलेची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी पांचाल व मालव देशात परस्पर फार वैर होते. मालव देशाच्या वीरसेन नावाच्या राजाला जयसिंह नावाचा मुलगा होता. पांचालदेशाचा राजा विमला-

दित्य याला मणिमेखला नावाची एक अनुपम रूपवती कन्या होती. त्यांने मुलीच्या लग्नासाठी स्वयंवर रचून देशातल्या सर्व राजे रजवाड्यांकडे आमंत्रणे पाठविली. गंमत अशी की राजकुमारांबरोबर चाळीशी-उलटलेले सिंहासनाधिपती राजेसुद्धा स्वयं-वराला हजर झाले.

विमलादित्याने आपला शत्रू राजा वीरसेन याच्याकडे आमंत्रण पाठविले नाही. म्हणून वीरसेनाला फार राग आला. कारण वीरसेनाच्या मनात स्वतःच मणिमेखलेशी लग्न करण्याचा विचार होता. म्हणून त्याने आपला मुलगा जयसिंह याला बोलवून आज्ञा केली—"तू आतांच्या आतां पांचाल-देशावर स्वारी करून विमलादित्याचा पराभव कर आणि त्याची मुलगी मणि-मेखला हिला कैद करून घेऊन ये. मी तिच्याशी लग्न करणार आहे."

वडिलांच्या आज्ञेप्रमाणे जयसिंहाने पांचाल देशावर स्वारी केली आणि विजयश्री मिळविली. विमलादित्याचा पराभव झाला व तो पळून गेला. परंतु सर्व राजपरिवार जयसिंहाच्या हाती कैद झाला. जयसिंहाने मणिमेखलेला अत्यंत आदरपूर्वक बोलाविले. तिचे रूप सौंदर्य पाहून जयसिंह चकित झाला.

बराच वेळ काय बोलावे हेच त्याला सुचेना. तरी स्वतःला सावरून तो म्हणाला—"राजकुमारी! माझ्या वडिलांच्या मनात तुझ्याशी लग्न करण्याची इच्छा आहे. तेव्हा उद्या तू माझ्याबरोबर मालवदेशात जाण्याची तयारी कर."

मणिमेखलेने काहीच उत्तर दिले नाही. मौन राहिली. तिला परत तिच्या महालात पोचविण्यात आले.

त्या दिवशी रात्री जयसिंहाला झोप लागेना. मणिमेखलेचे रूप सारखे त्याच्या डोळ्यासमोर उभे होते. तो आपल्या निवासस्थानी येरझाऱ्या घालीत फिरत असता एका परिचारकाने मणिमेखलेने पाठविलेले पत्र त्याला आणून दिले. पत्रातील मजकूर असा: "शौर्य व साहस दाखवून आपण जी वस्तू जिंकलीत ती स्वतः न घेता दुसऱ्याला देत आहां हे बरोबर नाही."

पत्र वाचून जयसिंहाला वाटले की मणिमेखलेच्या मनात आपल्याशी विवाह करण्याची इच्छा आहे. तो स्वतः मणि-मेखलेच्या प्रेमात गुरफटलेला होता. म्हणून त्याने स्वतःच तिच्याशी लग्न करून घ्यायचे ठरविले. दुसऱ्या दिवशी मालवदेशात परत जाण्याचा बेत रहित झाला आणि जयसिंहाने मणिमेखलेशी विवाह करून घेतला.

त्या दिवशी रात्री जयसिंह राजकन्या मणिमेखलेच्या शयनागारात गेला. मणि-मेखला रतीसारखी सजून जयसिंहाची वाट पहात होती. जयसिंह तिला प्रेमालिंगन करण्यासाठी जवळ गेला. परंतु मणिमेखलेने अचानकपणे कटयार काढून जयसिंहाच्या छातीत भोसण्याचा प्रयत्न केला.

परंतु जयसिंहाने मध्येच तिचा हात धरून मुरगळला. त्यामुळे कटयार हातातून सुटून जमिनीवर पडली. त्याने तिला विचारले—"तू माझ्याशी प्रेमाचे नाटक करून पत्र लिहिलेस आणि विवाह ही करून घेतलास. मग तू असा माझा वध करण्याचा प्रयत्न कां केलास? खरे काय ते सांग. मी तुला दंड देणार नाही."

तेव्हा मणिमेखला गंभीर स्वरात म्हणाली—"युद्धापूर्वी मला माझ्या वडिलांनी सांगून ठेवले होते की यदाकदाचित युद्धात

आमचा पराभव झाला तर तू मात्र प्रतिकार कर. त्यांच्या आज्ञेचे मी पालन करण्याचा प्रयत्न केला. मी पत्र लिहून प्रेम व्यक्त केले, ते खोटे नव्हते, ते खरे आहे ही. आपल्याला उचित वाटेल तो दंड अगर शिक्षा मला करावी."

जयसिंह हतबुद्ध झाला, काहीच ठरवू शकला नाही. तो काही बोलल्या शिवाय तेथून निघून गेला. नंतर तो कोठे गेला हे कोणालाच कळले नाही.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले– "राजा! जयसिंह आपल्या प्रेमिकेला सोडून कसा काय निघून गेला? ती त्याचा वध करायच्या प्रयत्नात होती, म्हणून तिला माफ करण्याला त्याच्या मनाची तयारी नव्हती म्हणून का? मणिमेखलेने सांगितले होते ना, की तिचे त्याच्यावर प्रेम आहे. मग तिला असा सोडून तो कां गेला असावा? नंतर तो स्वदेशीसुद्धा परतला नाही? या सर्व शंकाचे समाधान-कारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीत आहेत, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"जयसिंहाने मणिमेखलेचा त्याग केला त्यात काही चूक नाही. जर तिला तिच्या प्रयत्नात यश मिळाले असते तर ती अनाथ झालीच असती. परंतु जयसिंह निघून गेला त्याचे मुख्य कारण तो मणिमेखलेकडून चांगलाच धडा शिकला. तिचे जयसिंहावर प्रेम असून ती प्रेमांध झाली नाही. वडिलांनी केलेली आज्ञा तिला चांगली आठवत होती. त्या आज्ञेचे पालन करण्याचा तिने यत्न केला. याउलट जयसिंहाने मणिमेखलेच्या रूपावर मोहित होऊन वडिलांच्या आज्ञेची अव-हेलना केली. म्हणून तो स्वदेशी परतला नाही व अज्ञात स्थानी निघून गेला.

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

अस्पृश्यतेचे भूत

शंका महाराज धीर, साहसी व विवेकवान म्हणून प्रसिद्ध होते. ते जातीने ब्राह्मण होते, म्हणून त्यांच्या दरबारात ब्राह्मणांची संख्या जास्त होती. परंतु त्यांचे सर्व मंत्री क्षत्रिय होते. महाराज शंका यांना शत्रूचे भय नव्हते. परंतु त्यांना व त्यांच्या प्रजेला भीती वाटे ती पुराची. दरवर्षी पाव-साळ्यात सुंदरी नदी दुथडी वाहू लागे आणि पुराचे पाणी शेतात व गावात शिरून वर्षभराच्या मेहनतीचा सर्वनाश करी. राजाने पुराच्या पाण्यापासून राज्याचे रक्षण करण्यासाठी अनेक प्रयत्न करून पाहिले. परंतु त्याला यश आले नाही.

त्याच गावी राहणाऱ्या एका चांभा-राचा लोचन नावाचा मुलगा लहानपणीच कोठे तरी पळून गेला. गावातले काही लोक म्हणत की लोचन कामरूप देशात मंत्रविद्या शिकायला गेला आहे तर आणखी काही लोकांच्या मते तो कर्मपुर गावी यंत्रविद्या शिकायला गेला आहे. पंधरा वर्षांनी तो आपल्या गावी परत आला. त्याच्या चेहऱ्यावर ओज आणि डोळ्यात आत्मविश्वास झळके.

लोचनला परत आलेला पाहून त्याच्या सर्व नातेवाइकांना आनंद झाला. सर्वांनी विचारल्यावर लोचन म्हणाला–"माझी आई माझ्या डोळ्यासमोर पुरात वाहून गेली. तेव्हापासून मी मनाशी ठरविले की काय वाटेल ते होवो, सुंदरी नदीच्या पुराच्या त्रासातून गावाला वांचविण्यासाठी काहीतरी मार्ग काढला पाहिजे. मी पुरावर अंमल करण्यासाठी माहिती काढीत तत्संबंधी शिक्षणासाठी अनेक देशांचा प्रवास केला. शेवटी पुराचे नियंत्रण करण्याचा इंजिनिअर होऊन आलो आहे." त्यानंतर तो राजाला जाऊन भेटला.

परंतु शंकामहाराज विवेकवान असूनही त्यांच्या मनात स्पृश्यास्पृश्यतेच विचार खोलवर रुजलेले होते. अर्थातच राजाला वाटले की एका चांभाराच्या मुलाच्या हाती पुराचे नियंत्रण होण्याची गोष्ट विश्वास करण्यासारखी नाही. म्हणून त्याच्याशी त्या गोष्टीविषयी बोलणे व्यर्थ आहे. राजाच्या या विचाराचे समर्थन त्याचे दरबारी व मंत्री सर्वांनी केले.

परंतु प्रधान धर्मपाल हा जास्त उदार विचारांचा होता. त्याने लोचनला एकांतात भेटून तो पुराचे नियंत्रण कसे करणार, हे विचारून समजून घेतले. लोचनला या कामात यश येईल व तो या विषयाचा तज्ञ [illegible] प्रधानाने लोचनला विचारले—"तू म्हणालास ते मला सर्व मान्य आहे. परंतु महाराजांच्या अधिकारी वर्गाच्या मनात विश्वास उत्पन्न व्हायला तुला एखादा प्रयोग करून दाखवितां येईल का?"

"पाहतो, मी विचार करून सांगतो." लोचन म्हणाला.

शेवटी प्रधानाने खूप प्रयत्न करून राजाला या गोष्टीस कबूल करून घेतले की लोचन दरबारात पुराच्या नियंत्रणा-संबंधी एक प्रयोग करून दाखवील तो महाराजांनी पहावा व खात्री करून घ्यावी.

राजाने विचारले—"परंतु मला हे सांगा की गंगामाता तो सांगेल तसे वागेल का?"

"महाराज लोचन म्हणतो की पाण्याचा प्रवाह थोपविण्याची कला त्याला अवगत आहे व दरबारात तो त्या कलेचा प्रयोग सर्वांसमक्ष करून दाखविणार आहे." प्रधा-नाने निवेदन केले.

राजाच्या अनुमतीने लोचन ठरलेल्या वेळी दरबारात आला. त्याच्या हातात सहा इंच उंचीचा व तीन इंच व्यास असलेला एक डबा होता. डब्याच्या झांक-णाला अनेक बारीक बारीक भोके होती.

"या डब्यात पाणी भरून झांकण बंद केल्यावर डबा उलटा केला तर झांकणाच्या [illegible] पहाण्याची कृपा करावी." असे सांगून लोचनने डब्यात पाणी भरले व त्याला ते झांकण लावून डबा उलटा धरल्यावर शतधारा वाहू लागल्या.

नंतर लोचन एकदम ओरडला—"गंगा-माते! आतां थांब!" आणि तत्क्षण शतधारा बंद झाल्या.

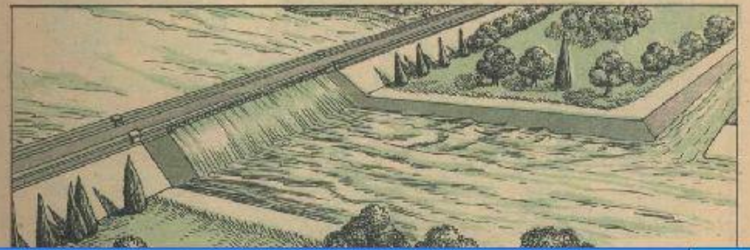
थोड्या वेळाने लोचन म्हणाला—"गंगा-माते! पुन्हा वाहू लाग!" त्या पाठोपाठ शतधारा वाहू लागल्या.

राजाने आनंदाने उठून लोचनला शाबासकी देत जवळ ओढून पोटाशी धरले.

त्यानंतर दरबारातून सुंदरी नदीच्या नियंत्रणासंबंधी अनुज्ञा लोचनला मिळाली. नदीच्या वरच्या मुखापासून डोंगरातून नदी खाली वहात येई, तिच्या वाटेवर अनेक स्थानी मोठमोठे बांध बांधण्यात आले. जागोजागी मोठमोठे तलाव निर्मित झाले. अशा तऱ्हेने राजधानीचे व राज्याचे पुरा-पासून रक्षण झाले. उलट शेतांना पाटाचे पाणी आणि राजधानीला उन्हाळ्यात भरपूर प्यायचे पाणी मिळू लागले.

लोचनने हे नेत्रदीपक काम करून दाख-विल्याबद्दल त्याचा राजदरबारात मान वाढला. राजाने त्याच्या सन्मानार्थ एक मेजवानी दिली. त्या मेजवानीला लोच-नच्या पंक्तीला जातिभेद न मानून सर्व दरबारी व मानकरी बसले. सर्वांना मान्य करावे लागले की ईश्वराने सर्व मानवांना जन्म देतांना भेदभाव कधीच दाखविला नाही. मानवांनी ह्या जातीच्या भिंती उभ्या करून मानव जातीचे नुकसान केले आहे.

डब्यातले पाणी लोचनने कसे बंद केले? डब्याच्या बुडाला त्याने एक बारीक भोक करून ठेवले होते. तो ते भोक आपल्या बोटाने बंद करी किंवा उघडे करी. त्यामुळे पाणी वहायचे बंद होई किंवा वाहू लागे. यातले गुपित एवढेच. गंगामातेची कृपा वगैरे गोष्टी लोकांच्या भोळ्या मनाची समजूत घालण्याकरिता होत्या.

दरबारी गायकाची निवड

कलिंग देशाचे महाराज आपले दरबारी गायक रामशर्मा यांच्या संगीत ज्ञानाचा फार आदर करीत. परंतु दुर्दैवाने रामशर्मांना वेड लागले. म्हणून दुसऱ्या दरबारी गायकाची नेमणूक करणे आवश्यक झाले.

देशातील संगीतशास्त्र विद्वानात रत्नपाल याची फार ख्याती होती. प्रधानाने रत्नपालाला गायला आमंत्रण पाठविले. विद्वानांचे गायन झाले. त्यात अर्थातच रत्नपालचे ही झाले. परंतु राजाला एकाचे ही गायन आवडले नाही. तो म्हणाला—"रामशर्मांची सर नाही. म्हणून परदेशातून विद्वानांना बोलवावे."

दरबारी लोकांना वाईट वाटले. देशातल्या एका विद्वानाचे देखील गायन महाराजांना पसंत पडू नये आणि परदेशातून विद्वानांना बोलाविण्याची गरज भासावी?

प्रधानाने महाराजांच्या आज्ञेप्रमाणे परदेशातून संगीत विद्वानांना बोलाविले. परंतु त्यांच्या हातात पहिल्यानेच बिदागीची रक्कम ठेवून प्रधानाने त्यांना सावध केले की महाराजांची मर्जी झाली नाही तर महाराज काय करतील कोणास ठाऊक?

त्यांचे गायन ऐकून महाराज म्हणाले—"यांच्याहून तर रत्नपालच पुष्कळ बरा!" त्यानंतर रत्नपालाचीच दरबारी गायक म्हणून निवड होऊन नेमणूक झाली.

अधर्मशाळा

विमलापूर हे एका इनामदाराचे गाव होते. इनामदारसाहेब प्रजेला पिळून काढीत. प्रजेच्या मनात इनामदाराविषयी प्रेम किंवा आदर थोडासुद्धा नव्हता. परंतु त्याच्या विरुद्ध "ब्र" काढण्याची कोणाची हिम्मत होत नसे.

छोटू आपल्या कुत्र्याला घेऊन विमलापूरला आला. गावात पाऊल टाकताच त्याला एक मोठा वाडा दिसला. त्यावर "धर्मशाळा" असे मोठ्या अक्षरात लिहिलेले होते. गोविंद धर्मशाळेत गेला. नोकराने त्याला हातपाय धुवायला पाणी दिले व विचारले—"तुम्ही जेवणार आहात का?" छोटूने होकारार्थी मान हलविली.

"मग साहेबांना भेटा!" नोकराने व्यवस्थापकाच्या खोलीकडे दर्शित केले.

छोटूचे नाव वगैरे लिहून घेतल्यावर व्यवस्थापकाने पाच रुपये द्यायला सांगितले.

"म्हणजे? एका जेवणाला पाच रुपये? बाहेर तर "धर्मशाळा" असे मोठ्या अक्षरात लिहून ठेवलेले आहे!" छोटूने चकित होऊन विचारले.

"हे जेवणाचे म्हणून नाहीत! गावात एक मोठे विद्यालय बांधायचे आहे. त्याच्यासाठी हा फंड घेतो. हे धर्मशाळेच्या मुख्य विश्वस्तांच्या आज्ञेने करीत आहो." व्यवस्थापक म्हणाला.

छोटूने धर्मशाळेत जेवायचा विचार सोडला आणि गावात निघाला. त्याला एका जागी एक विचित्र दृश्य पहायला मिळाले. दोघे धडधाकट तरुण एका घरातून एका गाईला ओढून बाहेर आणीत होते. गाईचा मालक रडत विनवण्या करीत होता "गरिबाची गाय सोडा हो!"

छोटूला त्या माणसाची दया आली. त्याने जवळ जाऊन त्याला विचारले—

"कोण होते हे लोक? तू काय त्यांचे कर्ज घेतले होतेस का?"

"हा इनामदारसाहेबांचा जुलूम आहे. आजपर्यंत धर्मशाळा बांधायला म्हणून गावकऱ्यांना पिळले आणि आता शिवालया-च्या नावावर जुलूम चालू आहे." बिचारा गरीब माणूस म्हणाला.

छोटूला इनामदाराचा संताप आला. "गरिबांवर जुलूम करून धर्मशाळा आणि शिवालय बांधतो आहे?" छोटूने विचारले.

"जे लोक फंडाला पैसे देत नाहीत त्यांच्या घरातून असेच गाय म्हैस ओढून घेऊन जातात. त्याला जर कळलं की आपण दोघे त्याच्या विरुद्ध तक्रार करतो आहो,

करणार नाही." गरीब घाबऱ्या आवाजात म्हणाला.

"धर्मशाळेचा मालक इनामदार आहे तर? मग तेथे व्यवस्था पाहतो तो कोण?" छोटूने विचारले.

"तो तर इनामदाराचा मेहुणाच, बायकोचा भाऊ आहे! माझी गाय ओढून घेऊन गेले ते इनामदाराचे नोकर आहेत,–लांडगे आहेत, लांडगे!" गरीब माणूस म्हणाला.

छोटूने विचार केला, इनामदार आणि त्याचा मेहुणा दोघे आहेत वाघ आणि त्यांचे नोकर आहेत लांडगे! हे चौघे मिळून गावातल्या भोळ्या भाबड्या गरीब प्रजेवर जुलूम करीत आहेत.

आता त्याच्या मनात विचार आला, यांची खोड मोडली पाहिजे.

हळूहळू छोटूने गावकऱ्यांशी घनिष्टता वाढविली आणि त्यांच्या मदतीने एक नाटक करायचे ठरविले.

एके दिवशी तो इनामदाराला जाऊन भेटला व म्हणाला–"आपण थोर दानी व धर्मात्मा आहां! दहा रुपये घेतले तरी त्यात हरकत नाही. आपण जेवणाची उत्तम सोय धर्मशाळेत केली आहे. त्याबद्दल यात्रेकरू आपलं नाव काढतात!"

बसला व विचारू लागला–"काय म्हणालास? दहा रुपये घेतले?"

"दहा रुपये घेतले तर त्यात काय हो? शिवालय बांधायलाच तर घेतले?"

"तू म्हणतोस ते खरे असेल तर मी त्याची चामडी लोळवितो. मी त्याला फक्त पाच रुपयेच वसूल करायला सांगितले होते! म्हणजे तो माझ्याशी लबाडी करतो आहे!" इनामदार रागाने म्हणाला.

छोटू म्हणाला–"अस्सं होय! दर माणशी पांच रुपये? आणि धर्मशाळेत दररोज पन्नास एक जण तरी जेवतातच! म्हणजे केवढी लबाडी!"

इनामदाराचा पारा आता खूप चढला. "दररोज पन्नास जण जेवताहेत? इतक्या जणांचा हिशोब त्याने मला एकही दिवस दिला नाही?" इनामदार म्हणाला.

"अस्सं! म्हणजे तुम्ही इतका विश्वास टाकलात म्हणूनच तर त्याला फावलं! मला वाटतं तुम्ही एकदा आपल्या एका माणसाला माझ्याबरोबर पाठवावे. त्याची लबाडी प्रत्यक्ष पाहून येईल. मी गेले चार दिवस धर्मशाळेतच तर जेवतो आहे!" छोटूने लोणकडी ठोकली. परंतु इनामदाराला ते सर्व खरे वाटले. त्याने आपल्या एका नोकराला छोटू बरोबर पाठवून दिले. त्या

दिवशी संध्याकाळी छोटूने इनामदाराच्या नोकराला बरोबर नेले आणि धर्मशाळेसमोर एका जागी दोघे लपून आड उभे राहिले.

छोटूने काही तरुणांना यात्रेकरुंचे सोंग करून त्या वेळी धर्मशाळेत जायला आधीच सांगून ठेवले होते. काही लोक हात धुवून ढेकरा देत बाहेर येत होते. ते सर्व इनाम-दाराच्या नोकराने पाहिले. त्याने इनाम-दाराला जाऊन सर्व वर्णन करून सांगितले. म्हणाला–"मालक! आज फक्त संध्या-काळीच पन्नासावर लोक धर्मशाळेत जेवले."

आंता मात्र इनामदाराला फार राग आला. छोटू म्हणाला–"पहा तर तो किती लोकांचा हिशोब देतो तो? तो काय

म्हणतो ते ऐका व त्यानंतर काय करायचे ते करणे बरोबर होईल." इनामदार त्यावर काहीच बोलला नाही.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी मेहुण्याने अदल्या दिवशीचा हिशोब दिला. त्याच्या म्हणण्या प्रमाणे फक्त बारा माणसे जेवली होती. इनामदाराने दरडावून विचारले–"गुलामा! तू किती दिवसापासून ही लबाडी चालविली आहेस?" असे म्हणत त्याने चाबूक घेऊन धर्मशाळेच्या व्यवस्थापकाला मारायला सुरवात केली.

मेहुण्याला अर्थच कळेना की एकाएकी असं झालं तरी काय? चाबकाचा मार असह्य झाल्याने तो तेथून पळून गेला.

[illegible] धर्मशाळेत गेला व इनामदाराच्या मेहुण्याला सहानुभूती दाखवीत म्हणाला–"हा मात्र जुलूम झाला! हा माणूस नाही, अंगात राक्षस शिरला होता! पण मला आश्चर्य या गोष्टीचे वाटते की तुम्ही हे सर्व निमूट-पणे सहन करून स्वस्थ कसे बसला? दोघे बरोबरचे आहां, तरी म्हशीला मारतात तसं त्याने मारलं. आणि गंमत अशी की तुमच्या मदतीने ते मालक म्हणून मिरवीत आहेत! तुम्ही जर गप्प बसलात व त्याला धडा नाही दिलात तर चारचौघांत तोंड दाखवायला सुद्धा लाज वाटायची!" छोटूने कोलितच हाती दिले.

"परंतु त्याला धडा द्यायचा कसा?" मेहुण्याने छोटूचाच सल्ला विचारला.

"इनामदाराच्या बाजूने उभे रहायला दोघां बिलंदर नोकरांशिवाय या गावात आहे तरी कोण? तुम्ही सांगाल तर तुमच्या शब्दावर जीव द्यायला पंचवीस जणांना मी येथे आणून उभे करतो." छोटू म्हणाला. इनामदाराच्या मेहुण्याची हिंमत वाढली.

"बरोबर म्हणतो आहेस तू! या गावातले सर्व गावकरी त्याच्या विरुद्ध आहेत. तो मेला तर डोळ्याला एक थेंब पाणी देखील येणार नाही कोणाच्या. हा [illegible] हेत सर्व! मी आज त्याची पाठ दुरुस्त करतो." असे म्हणत इनामदाराच्या मेहुण्याने हातात चाबूक घेतला.

"पण इनामदारसाहेबांना इकडेच येऊ द्या. तेच जास्त बरं होईल. एक काम करा. धर्मशाळेवर इनामदार साहेबांचे नाव आहे, ते खोडून त्याच्या जागी आपले नाव लिहा. बाकी सर्व मी पाहतो." छोटूने आपली योजना सांगितली.

इनामदाराच्या मेहुण्याने छोटूने सांगि-तल्याप्रमाणे केले. आणि गावात 'हांहां' म्हणता ती बातमी पसरली. इनाम-दाराच्या कानावर पण गेली. तो चाबूक घेऊन पाय आपटीत धर्मशाळेकडे दोघां नोकरांना घेऊन आला.

इनामदाराने दांत ओठ चावून मेहुण्याला विचारले–"काय रे, तुझी ही हिंमत का? तू विश्वस्त म्हणून माझे नाव खोडून आपलं लिहितोस! तुला असे करायचा अधिकार कोणी दिला?"

"रेड्यासारखा रेकतो आहेस कशाला? ही धर्मशाळा तुझ्या बापाची आहे का? ही गांवकऱ्यांच्या पैशाने बांधली आहे. पैनपै त्यांची आहे. धर्मशाळा बांधून ती मी चालवितो आहे. मग तू कसा काय विश्वस्त

झालास रे?" इनामदाराच्या मेहुण्याने विचारले.

"मूर्खा! वटवट बंद कर! तू काय बोलतो आहेस, त्याचे भान आहे का तुला?" असे म्हणत इनामदार पुढे जाऊ लागला. त्याचा मेहुणा तयारच होता. त्याने इनामदाराच्या मुसकुटात एक भडका-वली. तेव्हा इनामदाराचे नोकर पुढे येऊ लागले.

तोपर्यंत गंमत पहायला म्हणून उभे राहिलेल्या छोटूच्या साथीदारांनी नोकरांना धरले आणि त्यांना खूप ठोकून काढले. इनामदाराने त्या गावकरी तरुणांकडे करड्या नजरेने एकदा पाहिले.

"तू कोणाला भीती दाखवितोस? तू आजपर्यंत धर्मशाळा आणि शिवालय यांच्या नावावर गरिबांवर जलूम केलास. परंतु हे गरीब आजपर्यंत स्वस्थपणे सर्व सहन करीत आले. यापुढे नाही हे लोक सहन करणार! लक्षात ठेव! तुला यावरून कळायला हवे!"

इनामदार चिडून म्हणाला–"कुत्र्या! तू काय कमी खाल्लंस या पैशात? धर्मशाळेत उतरणाऱ्या प्रवाश्यांना आणि व्यापाऱ्यांना स्वतः लुटून तू ही बातमी पसरविलीस की व्यापाऱ्यांना चोरांनी लुटले. जेथे धर्मशाळा बांधलेली आहे तेथल्या झोपडीवाल्यांना तेथून पळवून लावायला तू त्यांच्या झोपड्यांना आग नव्हती का लावलीस? आता तू मला लांब लांब गप्पा सांगतो आहेस?"

"दुष्टा! तूच तर ही कामे माझ्याकडून करविलीस! चालता हो माझ्या डोळ्या-समोरून." मेहुण्याने दरडावले.

अशातऱ्हेने दोघे परस्परांच्या जुलमा-बद्दल परस्परांवर आरोप करीत होते ते

काढण्याचे त्यांच्या मनात आले. त्यांना रोखून छोटू इनामदारांना आणि त्यांच्या मेहुण्याला समजावून सांगत म्हणाला– "खरे पाहिले तर समाजकंटक तुम्ही दोघे आहांत. तुम्ही दोघांनी स्वतःच्या तोंडानेच आपांपला अपराध मान्य केलात. म्हणून तुम्ही दोघे गावाबाहेर चालते व्हा. प्रजा जोपर्यंत भोळेपणाने सर्व सहन करते तोपर्यंत तुम्हांला लुटता येते. आतां प्रजेचे डोळे उघडले आहेत. म्हणून दोघे पुढे या गावात राहलात तर तुमच्या जिवावर बेतेल."

इनामदार व त्याचा मेहुणा दोघांनी छोटूकडे संशयी मुद्रेने पाहिले, म्हणजे तूच रचलेले हे सर्व नाटक आहे तर?

त्या गावातून ते दोघे निघून जाई-पर्यंत छोटू त्या गावात राहिला. नंतर तो ते गाव सोडून पुढल्या मुक्कामाला गेला.

मेजवान्यांपासून मुक्ती

नागनाथाचे नुकतंच लग्न झालं आणि त्याला चांगली नोकरीसुद्धा मिळाली. रघुनाथ नावाचा त्याचा एक मित्र होता. एकदां रघुनाथ जानकीला बरोबर घेऊन मित्राला भेटायला गेला. जानकीने नागनाथाची बायको पद्मावती हिला आपल्या घरी मुलाचा वाढदिवस म्हणून जेवायला आग्रह केला. वाढदिवसाला रिकाम्या हातांनी जाणे बरोबर नाही असा विचार करून नागनाथाने मुलासाठी व मुलाच्या आईसाठी रेशमी कापड बरोबर घ्यायला बायकोला सांगितले. दुसऱ्या दिवशी नागनाथ व पद्मावती रघुनाथाच्या घरी गेली.

पद्मावतीला वाढदिवस, त्यात मुलाचा वाढदिवस थोडा नवाच होता. रघुनाथाचे घर व घरातील भपका पाहून तिचे डोळे दिपून गेले. जानकी जरीकाठी लुगडे नेसून व मोत्याचे दागिने घालून मिरत होती. वाढदिवसाला म्हणून आलेल्या सर्वांनी मुलाला व मुलाच्या आईला द्यायला कापड चुपड खेळणे किंवा आणखी काही डोळ्यात भरणारी वस्तू आणली होती. आलेल्या अहेराचा ढीग लागला होता.

घरी गेल्यावर पद्मावती नवऱ्याला म्हणाली–"मुलाचा वाढदिवस जानकीने किती थाटाने साजरा केला नाही? आपण सुद्धा निमित्त काढून मेजवानी दिली पाहिजे."

नागनाथाला बायकोचे मन मोडणे अशक्य होते. एक आठवडा जेमतेम लोटला असेल पद्मावती जानकीच्या घरी गेली व लग्नाची वर्षगाठ म्हणून दुसऱ्या दिवशी तिला जोडप्याने जेवायला बोलावून आली. त्यानंतर जानकीला बरोबर घेऊन गावातल्या आणखी चारसहा जणांच्या घरी ओळख करून घेऊन त्यांना सुद्धा जोडप्याने जेवायला बोलावणे केले.

पद्मावतीने मेजवानीची तयारी फार जोराने केली होती. पंचवीसशावर लोकांना बोलावणे केले होते आणि त्या सर्वांनी मेजवानीच्या तयारीची खूप प्रशंसा केली. त्या दिवसापासून जानकीत व पद्मावतीत मेजवानीची जेवणे देण्यात जणुकाही चढाओढच लागली. कधी स्वतःच्या वाढदिवस, कधी मुलाच्या नाही तर कधी लग्नाच्या आणि कधी गृहप्रवेशाच्या.

या मेजवान्यांचा खर्च निभावतानिभावता नामनाथ आणि रघुनाथ दोघांना जीव नकोसा वाटू लागला. एकदा दोघांची अचानक भेट झाली. तेव्हां दोघांनी आपापल्या बायकांच्या मेजवान्यांमुळे होत असलेल्या बेसुमार खर्चाची गोष्ट सांगितली.

नामनाथ म्हणाला—"मित्रा! मला तर पळून जावेसे वाटू लागले आहे!"

रघुनाथ म्हणाला—"अरे बाबा! तुझ्या बायकोच्या नादी लागूनच माझ्या बायकोने हे मेजवान्यांचं खूळ सुरू केलं!"

नामनाथ म्हणाला—"माझी बायको म्हणत होती, भेटी येतात म्हणून तुझ्या बायकोने या मेजवान्या सुरू केल्या."

"होय, होय! माझी बायको म्हणते की आपल्या दागिन्यांचा टेंभा मिरवायला तुझ्या बायकोने मेजवान्यांचा खेळ खंडोबा सुरू केला आहे." रघुनाथ म्हणाला.

"तुझ्या बायकोचा हा वेडेपणा दूर करायला एक युक्ती सांगतो!" नामनाथाने ती युक्ती सांगितली.

"तुझ्या बायकोचा वेडेपणा दूर करायला माझी युक्ती ऐक!" रघुनाथाने ती युक्ती सांगितली.

एके दिवशी पद्मावतीने मेजवानी दिली. मेजवानीतल्या निरोपापूर्वी जानकीने आपली दागिन्यांची पेटी उघडली आणि मोठ्याने किंचाळीच फोडली. कारण पेटीत एक देखील दागिना नव्हता. सगळेच्या सगळे नाहीसे झाले होते.

ती रडत ओरडत रिकामी पेटी घेऊन रघुनाथ ओटीवर बसला होता तिकडे गेली व रघुनाथाला रिकामी पेटी दाखवून म्हणाली—"पाहिलेत? कोठे गेले हो सर्व दागिने?"

"दागिने आता येतील कोठून? आज-पर्यंत राहिले नशीब समज! तुला समजायला हवं! तू दर महिन्याला दोनदोन मेजवान्या देतेस आणि त्याच्या नावाला बोलावतेस! कुणाकडे बोलावला जातेस तेव्हा मोठी खायला जातेस! मग पैसे येणार कोठून? पैसे झाडाला लागतात का? मी सावकाराकडून दोन हजारांचं कर्ज काढलं होतं. त्यांनी कर्ज फेडायला सांगितलं. मी कोठून आणणार पैसे? तुझे दागिने गहाण ठेवून कर्ज फेडलं. आपल्या ऐपतीपेक्षा जास्त खर्च केल्याचा असा परिणाम होतो. आजपासून काटकसर करून दोनतीन वर्षे राहलो तर फिटेल कर्ज व सर्व दागिने परत मिळतील." रघुनाथाने बायकोला समजावून सांगितले.

दागिने गेल्यामुळे जानकी संध्याकाळा-पर्यंत रडत राहली. तिने कानाला खडा लावला, चुकून सुद्धा मेजवानीची गोष्ट काढावयाची नाही.

त्या दिवशी नागनाथने आपल्या बायकोला सांगितल्याशिवाय नेहमी मेजवान्या उड-विणाऱ्यांच्या घरी जाऊन सांगितले की तुम्ही प्रत्येक मेजवानीच्या वेळी काहीतरी भेट घेऊन येता, हे आम्हांला नाही आवडत. काही भेट बीट आणायची असेल तर तुम्ही न आलेले बरं!" सर्वांना हायसं वाटलं.

त्या दिवशी संध्याकाळी पाहुणे मंडळी रिकाम्या हातांनी आली. ते पाहून पद्मा-वतीचा उत्साह थंडावला. पाहुण्यांनी मेजवानीची व पक्वान्नांची खूप स्तुती केली. परंतु पद्मावती आतल्याआत खूप संतापली, फुकटाचे गिळायला आले आहेत सर्व! कशी तरी ती मेजवानी संपली.

सर्व निघून गेल्यावर पद्मावती नवऱ्याला म्हणाली–"पाहिलंत, एकाने तरी काही आणलं का? पुक्खा झोडून ढेकरा काढीत सर्व निघून गेले! काही लाजलज्जा?"

"अग वेडे, आपण लोकांना जेवायला बोलावतो, ते त्यांनी भेटी आणाव्या म्हणून का? या मेजवान्यांकरितां जो खर्च होतो तेवढ्यावर तुला आपल्या मनासारख्या वस्तू विकत घेता नाही का येणार? दुष्काळाच्या दिवसात ही चैन आणि मेजवान्या हव्यात कशाला? आपण अशा मेजवान्या देत राहलो तर वर्षभरात दिवाळं निघेल." नागनाथाने गोड शब्दांत बायकोची खूप कानउघाडणी केली.

पद्मावतीला ती गोष्ट पटली. तिला मेजवान्यांचा तिटकारा आला.

तेव्हांपासून मेजवान्यांची ही चढाओढ कायमची थांबली.

आपापली युक्ती छान साधल्याबद्दल नागनाथ व रघुनाथ दोघांना आनंद झाला. त्या आनंदांत त्यांनी दोघांनी मिळून एकत्र एक जेवण केले आणि त्यानंतर मेजवान्या कायमच्या बंद झाल्या,

जसा सासरा तशी सून

रामपूर नावाच्या गावी धनशेट नावाचा एक व्यापारी होता. पै पै जोडून तो लक्षाधीश झाला. त्याला एकुलता एक मुलगा होता. त्याचं लग्नाचं वय झालं तेव्हा, सुनबाईला आणायचा विचार म्हातारा करू लागला. परंतु सून खर्चिक स्वभावाची की काटकसरीने राहणारी कशी मिळते कोणास ठाऊक? याच विचारात तो व्यापारी त्याला हवी होती तशा सुनेच्या शोधार्थ मुलाला बरोबर घेऊन गावोगाव हिंडू लागला.

धनशेटाने अनेक स्थळे पाहिली, परंतु श्रीमंतांच्या मुलीचे नखरे व नट्टाफट्टा पाहून त्याने श्रीमंताची मुलगी सून म्हणून आणायची नाही असे ठरविले. अशा मुली घरात आल्या तर घरातली लक्ष्मी वर्षभरात घराला 'राम राम' करून निघून जाईल. मनासारखे स्थळ मिळालं नाही तेव्हा ते आपल्या गावच्या वाटेवर तो आपल्या एका मित्राच्या घरी उतरले.

त्या मित्राला एक मुलगी होती. तिचे लग्नाचे वय होते. ती हुशार होती. ती धन-शेटाच्या मुलाबरोबर गप्पा गोष्टी करताना कसलंतरी टाचण करू लागली. ते लक्षात आल्यावर धनशेटाने तिला विचारले–"कसलं टाचण होत होतं ग मुली? की काही हिशोब चालला आहे?"

"तसं काही नाही, आपण मुलासाठी स्थळं पहात खूप हिंडलात म्हणे आणि खर्च पण खूप केलात! आतां तुम्ही आमच्या घरी आलां आहां, तेव्हा आम्हाला सुद्धा खर्च करावा लागणार. हा खर्च कसा भरून काढायचा ह्याचं टाचण आपल्या चिरंजीवांचा सल्ला घेऊन करते आहे." धनशेटने जास्त विचार न करतां तिलाच आपली सून करून घेतले.

जावयाची जबाबदारी

रंगनाथरावांचे कुटुंब फार मोठे होते. त्यांना एकंदर सहा मुलं होती. त्यांतली पहिली सहा अपत्ये मुली. परंतु रंगनाथरावांकडे वडिलार्जित शंभर एकर जमीन होती. म्हणून काळजी नव्हती.

थोरल्या मुलीचे लग्न झाल्यावर रंगनाथरावांना एका आजाराने गाठले. म्हणून त्यांनी जावईबापूंना घरजावई करून त्यांच्या हातात सर्व किल्ल्या दिल्या. जावयाचे नाव होते गणपतराव. त्यांच्यावर एका मोठ्या कुटुंबाची जबाबदारी आली. त्यांना इतक्या मोठ्या इस्टेटीचा कारभार पाहायला अधिकार मिळाला. गणपतराव व्यवहारकुशल होते. सासऱ्याच्या इस्टेटीची व कुटुंबातील राहणीची ओळख व्हायला फारसा उशीर लागला नाही. रंगनाथरावांच्या शेताची व गुराढोरांची कामे करायला तीस गडी होते.

गणपतराव सासऱ्याच्या घरातल्या खर्चावर ते निगा ठेवू लागले. काटकसर करायला सर्वांना बजावू लागले. वर्षातून फक्त एकदा नवे कपडे शिवायचे किंवा लुगडी वगैरे आणायची असा प्रघात पाडला आणि दरसणावारी पक्वान्ने करण्याची गरज नसल्याचे त्यांनी घरात सांगून ठेवले.

गणपतरावांनी आपल्या पांच मेहुण्यांची लग्ने अशा तरुणांना शोधून करून दिली की कोणी त्यांच्या कारभारात ढवळाढवळ करायला येऊ नये व आपल्या कह्यात रहावे. त्यांनीसुद्धा गणपतरावांच्या कामात ढवळाढवळ एवढ्यासाठी करण्याचा विचार सोडला की थोरल्या साडूंच्या इच्छेप्रमाणे वागलं तर ते काही वावगे करणार नाहीत, करतील ते चांगलेच करतील.

परंतु रंगनाथरावांच्या सर्वात धाकट्या मुलीने आपल्या पतीची निवड स्वतःच केली. त्यांचा तो प्रेमविवाह होता. तिच्या पतीचे नाव होते महादेवराव. लग्नाच्या बाबतीत तिने आपल्या थोरल्या मेहुण्याचा अधिकार जुमानला नाही. लग्न करणार तर महादेवरावांशीच असा तिने हट्ट धरला. तिचे लग्न झाले तेव्हापासून गणपतरावांचा 'निर्विघ्न" व्यवहार बंद पडला.

महादेवराव वयाने लहान होते, पण अकलेने मोठे होते. ते गणपतरावांच्या प्रत्येक कामावर निगा ठेवीत आणि त्यांना हिशोब विचारीत. त्यामुळे गणपतरावांच्या कामात पदोपदी विघ्ने येऊ लागली. ते सासऱ्याला भेटून धाकट्या साडूचे नाव घेतल्याशिवाय त्याच्या विरुद्ध तक्रार करीत म्हणाले—"आपल्या समोरच सर्व व्यवहार चालू आहे. इकडे काही दिवसापासून पैशाची चणचण भासू लागली आहे. त्याचे मुख्य कारण घरात व बाहेर माझ्या शब्दाप्रमाणे लोक वागायला तयार नाहीत."

तेव्हा रंगनाथरावांनी विचारले—"तर असं सांगा की मी काय करू?"

गणपतराव म्हणाले—"आपला माझ्यावर विश्वास असेल तर ज्येष्ठ चिरंजीव सर्व व्यवहार पाहू लागेपर्यंत सर्व इस्टेटीचा व्यवहार पाहण्याचा पूर्ण अधिकार मला द्यावा."

रंगनाथरावांनी घरातल्या सर्व लोकांना

सांगितले. म्हणाले—"आज पासून गणपतराव जे काही सांगतील ती माझी आज्ञा मानून सर्वांनी वागले पाहिजे. त्यांच्या आज्ञेबाहेर कोणी राहतां कामा नये."

तेव्हापासून गणपतरावांना सारे रान मोकळे मिळाले. त्यांनी सासऱ्याच्या इस्टेटीतून त्यांना वाटेल ते आणि वाटेल तेवढे उचलायला सुरवात केली. परंतु त्यांच्या वाटेवरची सर्वात मोठी धोंड होती ती महादेवरावाची. म्हणून त्यांच्यावर चोरीचा आळ आणून त्यांनीं त्यांना तुरुंगात पाठविले व आपल्या वाटेवरचा काटा काढला. ती गोष्ट रंगनाथरावांना आवडली नाही. परंतु

असल्याचे सांगून त्यांना वेडयांच्या इस्पितळात पाठवायला मागे पुढे पाहिले नाही. त्यानंतर सासऱ्याच्या अलोट संपत्तीवर स्वतःचा अधिकार गाजवायलाच नव्हे तर ती गडप करायला सुरवात केली. एवढी की स्वतःच्या नावावर त्यांनी एक वाडा बांधून घेतला. परंतु महादेवरावांवरचा आरोप खोटा ठरला व ते सुटून आले. त्यांनी कोर्टात गणपतरावांच्या कारवायांविरुद्ध तक्रार केली. मुख्य आरोप सासऱ्याला वेडा म्हणून सांगून वेडयांच्या इस्पितळात टाकले हा होता. कोर्टाच्या आज्ञेने सासऱ्याची डॉक्टरी तपासणी होऊन ते वेडे नसल्याचे ठरले.

रंगनाथरावांनी सर्व प्रकार पाहिला व पुन्हां इस्टेटीवर आपला ताबा करून घेतला. त्यांनी थोरल्या जावयाचे सर्व अधिकार काढून घेऊन ते धाकटयाला दिले.

महादेवरावांनी व्यवहार पहायला सुरवात केली तेव्हापासून गणपतरावांच्या चुकाच काढल्या. कुटुंबाच्या उन्नतीसाठी स्वतंत्रपणे काहीच केले नाही.

गणपतरावांच्या कारकीर्दीत नोकरवर्गावर कडक नजर होती, पण पगार त्यांना खूप मिळे. ते कामे पण चोख करीत नव्या जावयाला त्यांच्याकडून कामे करवून घेता आली नाहीत. गुरांचे हाल होऊ लागले. महादेवरावांच्या कारकीर्दीत इस्टेटीचे व्यवहार ढासळतच गेले.

महादेवरावांनी त्यांच्याकडून ते काम होत नसल्याचे कबूल केले. रंगनाथराव म्हणाले–"गणपतरावांनी दुष्टपणा केला. पण कर्तबगार होते, परंतु स्वार्थ त्यांच्या आड आला. तुम्ही त्यांच्या चुका दाखविण्याचे सोडून इस्टेटीची कामे कशी उरकायची याचा विचार करा. तुम्ही नवे जावई आहां, सर्व जबाबदारी तुमच्यावरच!"

त्या दिवसापासून महादेवरावांनी गणपतरावांची गोष्ट कधी काढली नाही. स्वतःच्या हिमतीवर इस्टेटीचे व्यवहार पाहिले व ती वाढविली. दोन वर्षांत ढासळलेली इस्टेट सावरली.

नकली नाणी

सोनशेट गावातला एक धनाढ्य व्यापारी होता. किराण्या मालापासून सोन्याचांदीपर्यंत सर्व तऱ्हेचा व्यापार करून तो लक्षाधीश झाला. परंतु त्याला कोटयाधीश व्हायचे होते.

राज्यात जुगार, दारू आणि लबाडी यांवर सरकारचे नियंत्रण नव्हते, म्हणून फसवेगिरी राज्यभर चालू होती. गावात वदंता होती की खजिन्यातली खरी नाणी काढून नकली नाणी करण्याचा धंदा सुरू झाला आहे. सोनशेटला अर्थातच ती गोष्ट माहीत होती. खरी नाणी देऊन दुप्पट नाणी मिळतात हे त्याने ऐकले होते. म्हणून त्याने विचार केला आपण आपली खरी नाणी देऊन खोटी घेतली तर आपल्याला सहजी कोटयाधीश होता येईल.

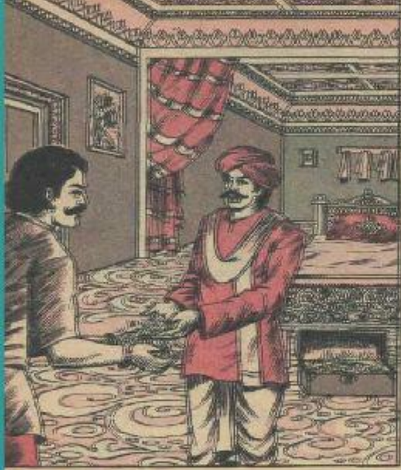
एके दिवशी तो दुकानात निघाला तेव्हा दूर त्याला एक वृद्ध गृहस्थ एका भिकाऱ्याला मूठभर चांदीची नाणी काढून देत असलेले दिसले. सोनशेटच्या तोंडाला पाणी सुटले. भिकारी निघून गेल्यावर सोनशेटने आपलं नाव सांगून त्याचे नाव वर्धमान असल्याचे विचारून घेतले.

सोनशेटने वर्धमानाला विचारले–"काय हो, तुम्ही भिकाऱ्यांना अशी मूठ भर भरून नाणी दान करता का?"

"अहो, त्याला काय? तुम्हांला सुद्धा, तुम्ही भीक मागितलीत तर तुमच्या नावारूपाला साजेल अशी टोपलीभर नाणी देईन." वर्धमान म्हणाला.

"इतकी नाणी कशी देता हो?" सोनशेटने चकित होऊन विचारले.

"अहो ती खरी नाणी वाटली का तुम्हांला? पितळचा तांब्याच्या नाण्यावर चांदीचा मुलम्मा चढविलेला आहे! कोणी खरी नाणी आणून दिली तर चौपट नाणी

मी देईन. पाहिजे तर तुम्ही प्रयोग म्हणून पहा. मी तुमच्या बरोबर राहतो.'" असे सांगून वर्धमानाने एक मूठभर नाणी सोनशेटला दिली.

सोनशेटने भीतभीत ती नाणी घेतली आणि कापडाच्या एका दुकानात गेला. त्याने कापड विकत घेऊन ती नाणी दिली. दुकानदाराने कोणत्याही प्रकारे संशय न करतां ती नाणी ठेवून घेतली. सोनशेटला वाटले आतां आपल्या जवळची खरी नाणी देऊन नकली घ्यायला काहीच हरकत नाही.

कापडाच्या दुकानातून बाहेर आल्यावर सोनशेटला वर्धमान म्हणाला–"मला वाटतं, तुम्हांला या नाण्यांवर विश्वास बसला असावा. मी खऱ्या नाण्यांबद्दल तुम्हांला नकली नाणी वाटेल तेवढी द्यायला तयार आहे. पाहिजेत का?'"

सोनशेटने आनंदानेच होकार दिला. असं ठरलं की सोनशेट शंभर खरी नाणी देईल त्यांच्याबद्दल वर्धमानाने चारशे खोटी नाणी द्यायची.

सोनशेट शंभर खरी नाणी घेऊन वर्धमानाच्या घरी निघाला. वर्धमानाने सोनशेटकडची खरी नाणी घेऊन बेफिकीरपणे ती एका टोपलीत टाकली आणि खाटेखालून एक पेटी ओढून तिच्यातली नाणी ओंजळी भरभरून चारदा सोनशेटला देत म्हणाला मोजून घ्या चारशांच जास्तच असतील. सोनशेटने मोजली, सत्तावीस जास्त होती.

तो घरी गेला. दुकानात त्याने त्याच नाण्यांनी व्यापार केला. गिऱ्हाइकांनी किंवा भागीदार दुकानदारांनी त्या नाण्यांची देवघेव करते वेळी संशय केला नाही, त्या नकली नाण्यांचा उपयोग तो जास्त जास्त करू लागला. वर्धमानाला तो खरी नाणी देऊन खोटी घेत राहिला.

शेवटी एकदां चांगला निश्चित्यावर आपल्या कडची दहा लाख खरी नाणी पोती भरभरून गाडीत टाकली व तो वर्धमानाच्या घरी गेला.

वर्धमान म्हणाला–"मी एकदम इतकी नाणी कशी बदलून देणार हो? माझे गुरुवर्य एका गावी राहतात. पाहिजे तर चला. त्यांच्याकडे ते हेच काम करतात."

दोघे नाण्यांनी भरलेली गाडी घेऊन निघाले. दोन दिवसांनी ते त्या 'गुरु'च्या गावी येऊन पोचले. तेथे वर्धमानच्या शिफारशीने सोनशेटचे काम सहजी झाले.

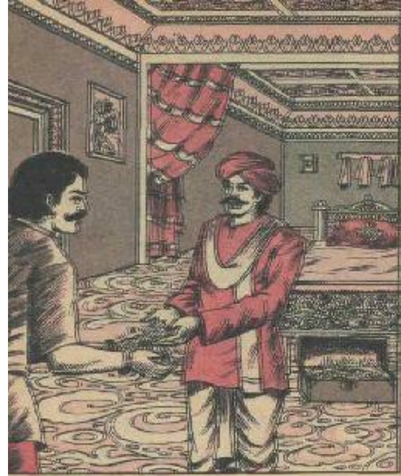
सोनशेट चौपट नाणी दोन गाड्यांत घालून वर्धमानने बरोबर सोबतीला पाठविलेल्या चौघां जणांबरोबर आपल्या गावाला निघाला. वर्धमान आपल्या 'गुरु'-कडेच राहला.

पहिल्या दिवशी प्रवासात कोणतेही विघ्न आले नाही. दुसऱ्या दिवशी प्रवास करीत असतां दुरून राजाचे शिपाई येत असलेले दिसले. वर्धमानने पाठविलेले लोक सोनशेटला म्हणाले–"हे पहा शेटजी! राजाचे शिपाई येत आहेत. आपण गाड्या एका बाजूला उभ्या करून दुसऱ्या बाजूला बसून राहू या. शिपायांनी विचारलं की गाड्या कोणाच्या, तर आपल्या नसल्याचं सांगायचं; शिपाई निघून गेल्यावर आपण गाड्या घेऊन पुढे जाऊ."

सोनशेट घाबरलेलाच होता. वर्धमानच्या नोकरांनी सांगितले ते त्याला मान्य करावे लागले. शिपायांनी पोत्यांना हात लावून विचारले–"कोणाची नाणी ही?"

"आम्हांला नाही बुवा माहीत. आम्ही यांच्या शेतात काम करणारे मजूर आहो.

मी देईन. पाहिजे तर तुम्ही प्रयोग म्हणून पहा. मी तुमच्या बरोबर राहतो." असे सांगून वर्धमानाने एक मूठभर नाणी सोनशेटला दिली.

सोनशेटने भीतभीत ती नाणी घेतली आणि कापडाच्या एका दुकानात गेला. त्याने कापड विकत घेऊन ती नाणी दिली. दुकानदाराने कोणत्याही प्रकारे संशय न करतां ती नाणी ठेवून घेतली. सोनशेटला वाटले आतां आपल्या जवळची खरी नाणी देऊन नकली घ्यायला काहीच हरकत नाही.

कापडाच्या दुकानातून बाहेर आल्यावर सोनशेटला वर्धमान म्हणाला—"मला वाटतं, तुम्हांला या नाण्यांवर विश्वास बसला असावा. मी खऱ्या नाण्यांबद्दल तुम्हांला नकली नाणी वाटेल तेवढी द्यायला तयार आहे. पाहिजेत का?"

सोनशेटने आनंदाने होकार दिला. असं ठरलं की सोनशेट शंभर खरी नाणी देईल त्यांच्याबद्दल वर्धमानाने चारशे खोटी नाणी द्यायची.

सोनशेट शंभर खरी नाणी घेऊन वर्धमानाच्या घरी निघाला. वर्धमानाने सोनशेटकडची खरी नाणी घेऊन बेफिकीरपणे ती एका टोपलीत टाकली आणि खाटेखालून एक पेटी ओढून तिच्यातली नाणी ओंजळी भरभरून चारदा सोनशेटला देत म्हणाला मोजून घ्या चारशांच जास्तच असतील. सोनशेटने मोजली, सत्तावीस जास्त होती.

तो घरी गेला. दुकानात त्याने त्याच नाण्यांनी व्यापार केला. गिऱ्हाइकांनी किंवा साथीदार दुकानदारांनी त्या नाण्यांची देवघेव करते वेळी संशय केला नाही, त्या नकली नाण्यांचा उपयोग तो जास्त जास्त करू लागला. वर्धमानाला तो खरी नाणी देऊन खोटी घेत राहिला.

शेवटी एकदां चांगला निर्धास्त झाल्यावर आपल्या कडची दहा लाख खरी नाणी पोती भरभरून गाडीत टाकली व तो वर्धमानाच्या घरी गेला.

वर्धमान म्हणाला—"मी एकदम इतकी नाणी कशी बदलून देणार हो? माझे गुरुवर्य एका गावी राहतात. पाहिजे तर चला. त्यांच्याकडे ते हेच काम करतात."

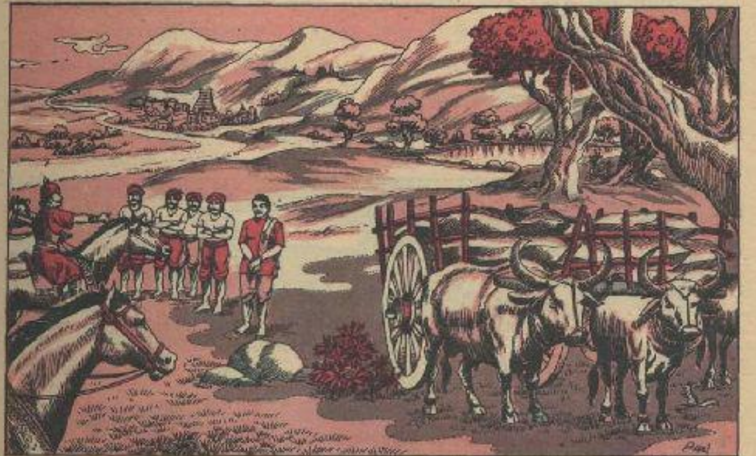
दोघे नाण्यांनी भरलेली गाडी घेऊन निघाले. दोन दिवसांनी ते त्या 'गुरु'च्या गावी येऊन पोचले. तेथे वर्धमानच्या शिफारशीने सोनशेटचे काम सहजी झाले.

सोनशेट चौपट नाणी दोन गाड्यांत घालून वर्धमानने बरोबर सोबतीला पाठविलेल्या चौघां जणांबरोबर आपल्या गावाला निघाला. वर्धमान आपल्या 'गुरु'-कडेच राहला.

पहिल्या दिवशी प्रवासात कोणतेही विघ्न आले नाही. दुसऱ्या दिवशी प्रवास करीत असतां दुरून राजाचे शिपाई येत असलेले दिसले. वर्धमानने पाठविलेले लोक सोनशेटला म्हणाले—"हे पहा शेटजी! राजाचे शिपाई येत आहेत. आपण गाड्या एका बाजूला उभ्या करून दुसऱ्या बाजूला बसून राहू या. शिपायांनी विचारलं की गाड्या कोणाच्या, तर आपल्या नसल्याचं सांगायचं; शिपाई निघून गेल्यावर आपण गाड्या घेऊन पुढे जाऊ."

सोनशेट घाबरलेलाच होता. वर्धमानच्या नोकरांनी सांगितले ते त्याला मान्य करावे लागले. शिपायांनी पोत्यांना हात लावून विचारले—"कोणाची नाणी ही?"

"आम्हांला नाही बुवा माहीत. आम्ही यांच्या शेतात काम करणारे मजूर आहो.

यांच्या बरोबर शेतावर कामाला आलो." वर्धमानाचा नोकरांनी उत्तर दिले. सोनशेटने होकारार्थी मान हलविली. शिपाई राजधानीकडे गाड्या हाकून घेऊन गेले.

ते पाहून सोनशेटचा जीव खालीवर होऊ लागला. हताश होऊन घरी गेला आणि खाटेवर अंग टाकले. त्याचं सर्वस्व गेले होते. एका महिन्याने कसाबसा बाजारात निघाला. दूर त्याला वर्धमान दिसला. आज सोनशेट भिकारीदास झाला होता. परंतु वर्धमान तसाच उदार श्रीमंतासारखा मुठी भरभरून भिकाऱ्यांना दान करीत होता. एका भिकाऱ्याला त्याने सोनशेट समोरच एक मूठभर नाणी काढून दिली.

सोनशेटने त्या भिकाऱ्याला ओळखले. तो वर्धमानाचाच नोकर होता. थोडक्यात सोनशेटला फसविण्यासाठी त्याने ते सोंग केले होते.

त्यानंतर वर्धमान भिकाऱ्याच्या पाठोपाठ निघून गेला. भिकाऱ्याच्या हातातून सर्व नाणी त्याने परत घेतली. वर्धमान निघून गेल्यावर सोनशेटने भिकाऱ्याला गाठले. तेव्हां त्याला कळले की वर्धमानच्या गुरूच्या गावाहून त्याच्या बरोबर आलेल्या चार नोकरांपैकीच तो एक होता. त्याच्याकडून त्याला कळले की शिपायांचं सोंग करून आलेले लोक वर्धमानचेच नोकर होते.

भिकारी सोनशेटला धमकावून म्हणाला– "हे गुपित कोणाला सांगितलंत तर विसरू नका, आमच्याशी गाठ आहे. आम्ही व आमचे साथीदार जन्मठेप भोगून आलेले आहो."

"माझे धन आणि माझे कुटुंब यांचे कसे व्हायचे?" सोनशेटने विचारलं.

"मी तुम्हांला थोडी खरी नाणी देतो. व्यापार करा." भिकारी म्हणाला.

"पण तू देणार ती खरी नाणी की खोटी?" सोनशेटने विचारले.

तो भिकारी हसत म्हणाला–"आमच्या जवळ खऱ्याखोट्याचा प्रश्नच येत नाही. सर्व नाणी खरीच असतात!"

धान्याची किंमत

एका गावी राजारामराव म्हणून एक जमिनदार रहात असत. त्यांनी आपल्या गावात एक सुंदर वाडा बांधला होता. तो वाडा इतका सुंदर होता की मोठमोठ्या शहरात सुद्धा इतका सुंदर वाडा चुकूनचा पहायला मिळणे शक्य होते. तो वाडा पहायला परगावचे लोक नित्य येत.

शेतात जे धान्य पिके जमिनदार स्वतः समोर उभा राहून कोठारात भरवून ठेवीत असे. नोकरांना व गरिबांना धान्य देते वेळी तो स्वतः मापून देत असे आणि कोठाराला कुलूप लावून ठेवी. एकदा शेजारच्या गावातले तिघेजण वाडा पहायला आले. त्या वेळी जमिनदार नोकरांना धान्य मापून देत होता. काही दाणे जमिनीवर पसरलेले होते ते काळजीपूर्वक वेचून त्याने ते कोठारातल्या धान्यात टाकले. ते पाहून त्या तिघांपैकी एकाने थट्टेत विचारले–"काय हो? तुम्ही धान्याचा एकेक दाणा सोन्याच्या मण्यासारखा वेचता आहां?"

जमिनदाराने त्या वेळी काहीच उत्तर दिले नाही. तिघांना आपल्या घरी जेवायला बोलाविले. त्याने निरनिराळी पक्वान्ने तयार करविली होती. सैपाक्याने पाने मांडून त्यांवर खाद्यपदार्थांऐवजी सोन्याचे मणी वाढले.

जमिनदार म्हणाला–"धान्याच्या दाण्यांपेक्षा किमती मी सोने वाढले आहे, तुम्हांला. तुम्ही हवं तेवढं मागून घ्या, पोटभर जेवा!" तेव्हां आपली चूक त्यांच्या लक्षात आली. त्यांनी जमिनदाराची माफी मागितली. त्यानंतर त्यांना पंचपक्वान्नांचे जेवण वाढण्यात आले. अन्नाची किमत ओळखून तिघे आपल्या गावी परतले.

गुन्हेगाराला योग्य शिक्षा

काशी येथे कमलगुप्त नावाचा एक धनाढ्य व्यापारी रहात असे. त्याला पद्मिनी नावाची एक अत्यंत रूपवती मुलगी होती. ती सुशील मुलगी आहे असे सांगत. कमलगुप्तने तिच्यासाठी योग्य स्थळाचा शोध करून चंद्रगुप्त नावाच्या तरुणाची निवड केली व त्याला आपला घरजावई करून घेतले. हळूहळू त्याने आपला सर्व व्यापारधंद्रा जावयावर टाकला.

पद्मिनीचे चंद्रगुप्ताशी लग्न झाले होते. परंतु तिच्या मनात पतीविषयी तिलमात्र आदर किंवा प्रेम नव्हते. ती मनाला वाटेल तेथे नवऱ्याच्या दृष्टीआड हिंडे फिरे. पुढे तिला एक मुलगा झाला. परंतु तिने मुलाच्या अंगाला स्पर्शदेखील केला नाही. म्हणाली–"माझा मुलगा झाला म्हणून काय, तोसुद्धा परपुरुषच आहे. मी त्याच्या अंगाला स्पर्श कसा करायचा?"

लोकांना वाटले. खरी पतिव्रता आहे बाई!

एके दिवशी चंद्रगुप्त आपल्या दुकानात बसला असतां एक कर्मठ ब्राह्मण तरुण रस्त्यावर मंत्रवलेले पाणी शिंपडत चालत असलेला दिसला. तो दिसायला फार सुंदर होता आणि सदाचरणीसुद्धा वाटत होता.

त्यावेळी चंद्रगुप्त गहू मापून देत होता. वाऱ्याने गव्हातली गवताची काडी उडून ब्राह्मणाच्या शेंडीवर पडली. चंद्रगुप्त धाई-धाईने ती काढायला धावला.

परंतु त्या ब्राह्मण तरुणाने चंद्रगुप्ताला तसे करून देता अडविले व म्हणाला–"मी आतां आपले डोके झाटून टाकतो. मी आजपर्यंत कोणतेही पाप केले नाही. मग हा अपचार कसा काय घडला?"

चंद्रगुप्ताने ब्राह्मणाची क्षमा मागितली, त्या तरुणाने आपला विचार बदलला. म्हणून चंद्रगुप्ताच्या मनात त्या तरुण मुलाविषयी अत्यंत आदर उत्पन्न झाला. त्याने त्या तरुणाला विनंती केली की त्याने काहीं दिवस त्याचे आतिथ्य ग्रहण करून त्याला उपकृत करावे. ब्राह्मण तरुणाने त्या गोष्टीस मान्यता दिली.

काही दिवसांनी चंद्रगुप्ताच्या मनात एक विचार आला की ऐन तारुण्य आहे व तोपर्यंत काय ती मेहनत करून धन संपादन करावे. तो विचार मनात येताच त्याने सर्व कुटुंबाचा भार त्या तरुण ब्राह्मणावर टाकलाव तो स्वतः व्यापार करायला परगावी निघाला. पाटलीपुत्र येथे व्यापार करण्याचे त्याने ठरविले.

त्याने पाटलीपुत्र शहराच्या बाहेर रानात काहीवेळ विश्रांतीसाठी थांबण्याचे ठरविले. तेथे झाडावर एक कावळा एका फांदीवर निश्चेष्ट बसला होता. इतर पक्षी दाण्याच्या शोधार्थ निघाले. त्यांच्या घरट्यातली अंडी पाहून त्या कावळ्याने एकेक करून सर्व अंडी खाल्ली आणि पुन्हा पहिल्या सारखा निश्चेष्ट आपल्या जागेवर जाऊन बसला.

चंद्रगुप्तला वाटले, कसा दुष्ट पक्षी आहे! याच्या अपराधाबद्दल याला कोणी शिक्षा करणारा नाही का?

इतक्यात एक पारधी आला. झाडावर इतर पक्षी दिसले नाहीत. म्हणून चिडून जाऊन त्याने त्या कावळ्यालाच तीर मारला. कावळा तत्काळ मरून खाली

पडला. चंद्रगुप्तला वाटले की कावळ्याला त्याच्या पापाबद्दल देवाने शिक्षा केली.

नंतर चंद्रगुप्त शेजारीच एक आश्रम दिसला त्यात गेला. एक मुनी ध्यानमग्न बसलेले दिसले. एक बाई त्या मुनींना पाहून त्यांना वाकून नमस्कार करू लागली. मुनीने चटदिशी एक खंजीर त्या बाईच्या पाठीत खुपसून तिला ठार केले आणि तिच्या अंगावरचे दागिने काढून घेऊन आश्रमात लपवून ठेवले. दुरून चंद्रगुप्त हे सर्व पहात होता. फारच वाईट वाटले. इतका पवित्र दिसणारा मुनी असले कुकर्म कसे काय करू शकला?

त्याच वेळी शिपायांनी येऊन ज्या बाईचा खून झाला होता तिच्या नातेवाइकांना तिचा देह सोपविला व त्या मुनीला कैद केले. तेव्हा चंद्रगुप्तला वाटले की जगातला न्याय आणि धर्म लुप्त झालेला नाही. त्याचे चित्त शांत झाले. आपली पतिव्रता बायको आणि कर्मठ ब्राह्मण तरुणासारखे लोक या कालियुगात आहेत म्हणूनच जगातला धर्म टिकला आहे.

नंतर थोड्याच दिवसात त्याने बरोबर आणलेला माल विकून घरी परतण्याचा विचार केला. त्याला नित्य घराची आठवण येई. म्हणून तो फार कोठे मुक्काम न करता सरळ आपल्या गावी आला. तो घरी पोचला तेव्हा मध्यरात्र उलटून गेली होती. बायकोला हाक मारायला म्हणून झोपायच्या खोलीच्या खिडकीजवळ तो गेला. परंतु त्याला जे दृश्य दिसले ते पाहून त्याचा जगावरचा विश्वासच उडाला. तो कर्मठ ब्राह्मण आणि त्याची 'पतिव्रता बायको' एकाच अंथरुणावर झोपलेली होती.

"हाय रे देवा! हा काय तुझा न्याय आणि धर्म!" असा तो मनातल्या मनात देवाला दूषण देऊ लागला. त्याच वेळी छपरातून एक नागसाप खाली पडला व तो दोघांना चावून निघून गेला. दोघं जागच्या जागी तडफडून मरण पावली.

चंद्रगुप्त मनाचे समाधान करू लागला– "कदाचित, देव प्रत्येकाला पापाचे फळ असेच चाखवितो."

कृतज्ञता

एका गावी जयदेव नावाचा एक श्रीमंत माणूस रहात असे. त्याच्या बायकोचे नाव जयप्रदा होते. त्या जोडप्याला मूलबाळ नव्हते. त्यांनी पुत्रप्राप्तीसाठी अनेक व्रते व अनुष्ठाने आणि नवस वगैरे केले. परंतु त्यांना मूल झाले नाही. म्हणून दोघे तीर्थयात्रेला निघाली. तीर्थयात्रा संपवून दोघे गावी परत येत असता त्यांना जंगलात वाटेत चोरांच्या टोळीने घेरले. जयदेवचे नोकर चोरांना पाहून भीतीने पळून गेले. चोरांनी जयदेव व जयप्रदाच्या अंगावर जे दागिने व पैसा अडका होता तो सर्व लुटला.

त्याच वेळी चोरांची दृष्टी जयप्रदाच्या रूपावर पडली. तिची अब्रू लुटायचा ते विचार करू लागले. परंतु चोरांच्या सरदाराने त्यांना दरडावले. म्हणाला– "मी तुम्हांला कितीदा सांगितले आहे की बायकांच्या अंगावर कोणी हात टाकला तर त्याचे हात कापून टाकीन. विसरलात का? आपल्याला पाहिजे सोने व पैसे. फक्त एवढ्याचसाठी आपण आपला जीव धोक्यात घालून या जंगलात आला. आपण चोर असलो तरी प्रथम मनुष्य आहो! आपल्याला मिळाले तेवढे सोने पुरे आहे!"

अशातऱ्हेने जयप्रदाच्या अब्रूचे रक्षण झाले. ती चोरांच्या सरदाराला म्हणाली– "तुम्ही आमचे सर्व धन लुटले आहे. परंतु तुमची फार आभारी आहे. या ऋणाची फेड माझ्या हातून केव्हा होईल सांगता येत नाही."

त्यानंतर पुष्कळ कष्ट सहन करून जयदेव व जयप्रदा आपल्या गावी परत आले.

काही दिवसांनी चोरांचा सरदार त्यांच्या गावात कोणत्या तरी कामानिमित्ते

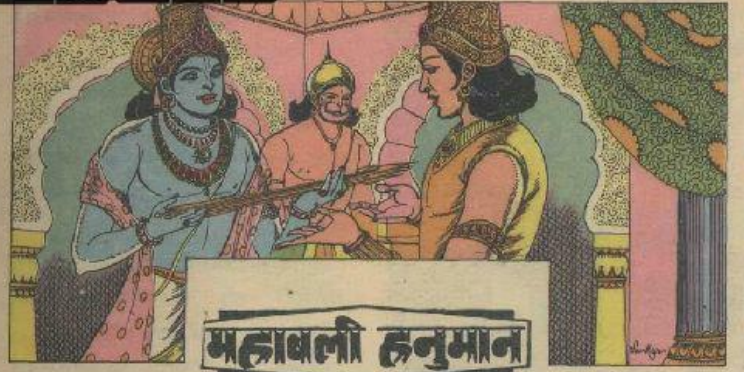
आला. राजाचे शिपाई त्याच्या पाळती-वर होते. त्यांना कोठून तरी सुगावा लागला. राजाने त्या सरदाराला धरून देणाऱ्याला इनाम जाहीर केले होते. म्हणून चोर आयता हाती सापडणार या आनंदात शिपाई होते. शिपायांनी चोराला ओळखले आणि त्याचा पाठलाग करीत आले.

चोरांचा सरदार शिपायांच्या डोळ्यात धूळ फेकून एका मोठ्या वाड्यात शिरला. संयोगाने तो वाडा आणखी दुसऱ्या तिसऱ्याचा नसून जयदेव व जयप्रदा यांचाच होता. जयदेवने चोराला ओळखले. त्यानेच एकदां त्यांना जंगलात लुटले होते. त्याला गोड गोड बोलून जयदेव एका खोलीत घेऊन गेला आणि बाहेरून त्याने कडी लावून घेतली. नंतर तो राजाच्या शिपायांना चोराला धरले असल्याची बातमी द्यायला धावला. त्याला राजाकडून इनाम मिळण्याची आशा होती, त्याच बरोबर चोराला त्याच्या पापाची चांगली शिक्षा करण्याची पण त्याला इच्छा होती.

जयप्रदानें सुद्धा चोराला ओळखले. परंतु तिने त्याला न ओळखल्याचे सोंग केले. जयदेव घरातून बाहेर निघून गेल्यावर तिने चोराला त्या खोलीतून सोडवून म्हटले–"बाबा रे! तू एकदां माझी अब्रू वांचविली होतीस. आज मी तुला वाचवून त्या उपकाराची फेड करते आहे. तू जा, मोकळा आहेस. परंतु यापुढे वाईट मार्गाने पैसे मिळविण्याचा विचार सोड."

चोराच्या डोळ्यांना कृतज्ञतेची टिपे आली. त्याने कृतज्ञतापूर्वक जयप्रदाला नमस्कार केला व तेथून निघून गेला. आयुष्यात पैशापेक्षा इमानदारी व कृतज्ञता याचे स्थान मोठे आहे, हे त्याला कळले. त्या दिवसापासून त्याने चोरीचा धंदा सोडला. आणि मेहनत मजुरी करून त्याने पुढील आयुष्य घालविले.

महाबली हनुमान

राजारामाची राजवट सुरू झाल्यावर उत्तर दिशेला गंधर्वांनी राज्यावर स्वाऱ्या करून प्रजेला सतावून सोडले. भरताने एका मोठ्या सैन्यानिशी जाऊन त्यांचे पारिपत्य केले आणि त्यांचा पराभव केला. गंधर्वांच्या अत्याचारापासून प्रजा मुक्त झाली आणि सुखशांतीपूर्वक राहू लागली.

त्यानंतर थोड्याच दिवसांनी वायव्य दिशेला लवणासुर नामक राक्षसाने धुमाकूळ घातला असल्याचे कळले. म्हणून रामाने शत्रुघ्नाला एक दिव्य अस्त्र देऊन लवणासुराच्या समाचाराला पाठविले. राक्षसांनी माया केली तर कळावी यासाठी रामाने बिभीषणाला शत्रुघ्नाच्या मदतीसाठी बोलावण्याचे ठरवून हनुमानाला लंकेला पाठविले.

लंकेहून बिभीषण राक्षस वीरांना बरोबर घेऊन आला. नंतर शत्रुघ्न आपल्या सैन्याबरोबर राक्षस सैन्याला घेऊन बिभीषणासह लवणासुरावर चाल करण्यासाठी निघाला.

शत्रुघ्नाने सुदर्शनचक्राप्रमाणे पुढे जाऊन लवणासुराच्या सैन्याची धुळदाण उडवून दिली. त्या भयंकर युद्धाच्या वेळी बिभीषणाच्या राक्षस वीरांनी अपूर्व पराक्रम दाखविला. शत्रुघ्नाने लवणासुराबरोबर युद्ध करून त्याचा वध केला. विजय मिळवून शत्रुघ्न अयोध्येला परतला.

एके दिवशी राम सिंहासनावर बसलेला होता. डाव्या बाजूला सीता बसलेली होती.

समोर हनुमान बसलेला होता. रामाच्या राज्यसभेत भरत, लक्ष्मण, शत्रुघ्न, सुग्रीव, अंगद, नल, नील, जांबुवान, बिभीषण, वसिष्ठ आदी प्रमुख आपापल्या स्थानी बसलेले होते.

त्या वेळी अगस्त्य मुनींचे सभेत पदार्पण झाले. रामाने सिंहासनावरून उठून त्यांना प्रणाम केला आणि सर्व प्रकारे अर्घ्यादींनी त्यांचा सत्कार करून त्यांच्या कुशलक्षेमाची चौकशी केली.

तेव्हा अगस्त्य मुनी म्हणाले–"दुष्टांना दंड आणि शिष्ट जनांचं रक्षण हे तुझे व्रत तू पालन करीत असतां आम्हांला कोणत्या गोष्टीची काळजी असणार, रामा? तू दशकंठ [illegible] मोठी कीर्ती संपादन केली आहेस. ही गोष्ट जगजाहीर आहे. परंतु तिक्त समुद्रापलीकडे मायानगर येथे आपली राजधानी स्थापन करून शतकंठ नामक राक्षस शासन करीत आहे. तो तुझा वध करण्याच्या विचारात आहे.

रामाने आश्चर्यचकित होऊन विचारले–"महामुनी, त्या राक्षसाविषयी थोडेसे विस्ताराने सांगण्याची कृपा करावी."

अगस्त्य सांगू लागले–"कश्यपाला वसू नावाची मुलगी होती. असुरसंध्यासमयी गरोदर झाल्याने तिच्या पोटी अत्यंत विकृत व भयंकर रूप असलेला शतकंठ जन्मला. त्याने ब्रह्मदेवाची आराधना करून घोर तप केले. ब्रह्मदेवाने प्रसन्न होऊन शतकंठाला दर्शन दिले. इंद्रादी देवांनी असाध्य असे वर त्याला दिले आहेत. म्हणून त्या राक्षसाला गर्व चढला आहे आणि त्याने त्रिलोक जिंकण्याचा विचार सुरू केला आहे. म्हणून तू त्याचा वध करणे आवश्यक आहे."

रामचंद्राने थोडा वेळ विचार करून विचारले–"तो दिसायला कसा आहे?"

"तो दिसायला कसाही असू दे. तुझ्या बाणाला असाध्य असे काही नाही! रावणापासून दहापट पराक्रमी आणि भयंकर [illegible] त्याचा वध कसा करावयाचा हे तुला इतर कोणी सांगण्याची गरज आहे का?" अगस्त्यांनी विचारले.

अगस्त्य मुनी आशीर्वाद देऊन निघून गेल्यानंतर राम आपल्या बंधूंना म्हणाला–"युद्धांत रावण, कुंभकर्ण इत्यादिकांचा वध करून मी थकलो आहे. लक्ष्मणही थकलेला आहे. भरत गंधर्वांशी युद्ध करून आणि शत्रुघ्न लवणासुराशी युद्ध करून थकलेले आहेत. दूर कोठे समुद्रापलीकडे राजधानी स्थापन करून रहात असलेल्या या शतकंठाचा वध करण्याचे काम कोणाला सांगावे? शंभर योजनांचा समुद्र पार करून जाणेच कठीण!" राम असे म्हणून विचारात गढून गेला.

इतक्यात रामाची दृष्टी समोर हनुमान बसला होता त्याच्यावर पडली. राम तत्क्षण म्हणाला–"महाबली हनुमाना! तुलाच हे शक्य आहे! तू रुद्राचे सामर्थ्य असलेला एकपाद रुद्र आहेस, परंतु असा बसला आहेस की तुला काहीच माहीत नाही?"

हनुमान म्हणाला–"प्रभो! आपल्यासमोर त्या राक्षसाची काय बिशाद? आपण माझ्या खांद्यावर बसून त्या द्वीपावर चलावे आणि त्या राक्षसाचा वध करावा."

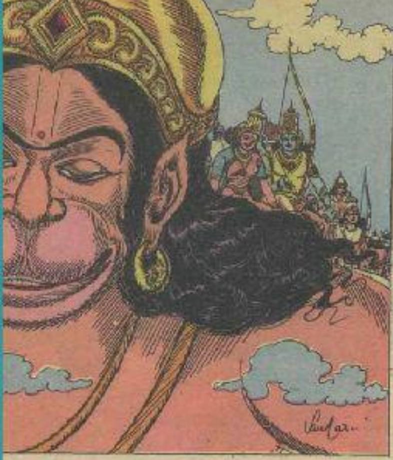
रामाने हनुमानाला अत्यंत प्रेमाने आलिंगन करून त्याची स्तुती केली व म्हणाला–

"तुझे शौर्य आणि पराक्रम इतर कोणाजवळ आहे रे?"

सीता इतका वेळ हे सर्व ऐकत स्वस्थ बसली होती. तिने रामाला विचारले–"आपण हनुमानाला एकपाद रुद्र म्हणालात. रुद्राला वानर रूप कां धारण करावे लागले?"

तेव्हा रामचंद्राने पूर्वकथा सांगितली ती अशी: ब्रह्मांडावर शासन करणाऱ्या एकपादरुद्राने, ज्याच्या सेवेला महारुद्र गण सतत हजर असतात, एकदा ध्यानमग्न असता महाविष्णूचे स्वरूप पाहिले. तो विचार करू लागला, हे रूप पूर्वी कधी दृष्टीस पडले नाही. हे रूप त्या परम

शिवाचेच असले पाहिजे. म्हणून तो तत्क्षण तेथून निघाला. विश्वभ्रमण करून पृथ्वी लोकात आला आणि परमशिवात विलीन झाला. त्या शिवाचा अंशच हा हनुमान आहे.

त्यानंतर रामचंद्र शतकंठाचा वध करण्यासाठी सिद्ध झाला. सीतेने बरोबर येण्याची इच्छा दर्शविली. लक्ष्मण, भरत, शत्रुघ्न, सुग्रीव, बिभीषण आणि रामाचे विशाल सैन्य युद्धाला निघाले. रामाने हनुमान कोठे आहे चौकशी केली. तेव्हा तो विश्वरूप धारण करून पृथ्वी, आकाश व सर्व दिशा व्याप्त करून उभा असलेला दिसला. त्याचे संपूर्ण रूप पाहणे कोणाला शक्यच [illegible] पाहू लागले.

त्यानंतर हनुमान पृथ्वीच्या बाजूने थोडा वाकला. त्याच्या खांद्यावर रामाने प्रथम सीतेला बसविले व नंतर स्वतः बसला. त्यानंतर हनुमानाने आपल्याबरोबर येणार असलेल्या वानर व राक्षस सैन्याला चढायला सांगितले. त्या सर्वांनी हनुमानाच्या पाठीवर बसून आकाशमार्गे यात्रा सुरू केली. आकाशात उडत असता हनुमान मेरुपर्वतसारखा भासला.

हनुमान चतु:समुद्र पार करीत असता रामाने सीतेला प्रत्येक समुद्राचे वर्णन करून सांगितले. शेवटी शतकंठाची राजधानी मायानगरी दिसली. त्या शहराला चहूकडून सोन्याचा कोट होता. हनुमानाशिवाय इतर कोणाला समुद्र पार करून जाणे शक्यच नव्हते.

मायानगरीत नंदनवनाची बरोबरी करू शकणारे एक विस्तीर्ण उद्यान होते. रामचंद्राने हनुमानाला तिथे उतरवायला सांगितले. सैन्ये तेथेच उतरली. नंतर रामचंद्र सुग्रीव आदिकांना म्हणाला–"तुम्ही राक्षसाशी युद्धाला निघा."

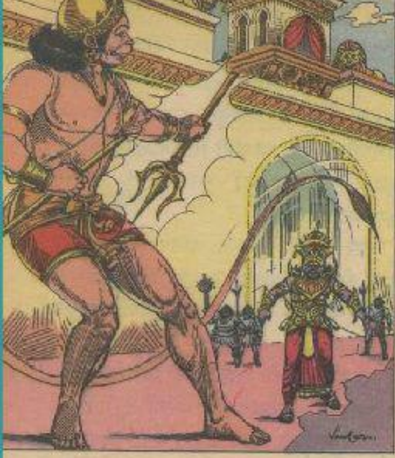
लगेच सुग्रीव, अंगद, बिभीषण आदी शूर वीर योद्धे आपापली सैन्ये घेऊन शतकंठाच्या नगरीवर स्वारीला निघाले. वानर [illegible] नगरकोटाच्या चारही बाजूला जो खंदक होता तो भरला. त्यांनी किल्ल्याची भिंत आपल्या पराक्रमाने पाडली. बुरूज पाडले व द्वारांवर उभारलेले गोपूर पाडले. नगरकोटाच्या रक्षणार्थ कालकेय नामक राक्षस उभे होते. त्यांना वानरांनी आणि राक्षसांनी केलेली स्वारी पाहून आश्चर्य वाटले. त्यांनी सिंहनाद केला आणि मनात विचार करू लागले– "या नगरावर शतकंठाचे राज्य आहे, हे या लोकांना माहीत नाही काय? हे कसे वाचणार?"

त्यानंतर कालकेयांनी विविध शस्त्रास्त्रे धारण करून वानरांच्या व राक्षसांच्या सैन्यावर हल्ला केला. त्यांच्या समोर वानर सैन्याला पाय रोवून लढणे अशक्य झाले. सैन्याची पांगापांग झाली. बिभीषणाने वानर सैन्याला थांबवून राक्षस सैन्याला अघाडीवर नेले. सर्वांनी मिळून कालकेयांशी युद्ध आरंभिले. युद्ध भयंकर रूप धारण करू लागले.

त्या वेळी शतकंठ शंकराच्या पूजेत मग्न होता. युद्धाचा आरडा ओरडा ऐकून त्याने आपल्या द्वारपालकांना त्या संबंधी विचारले.

द्वारपालकांनी शतकंठाला प्रणाम केला व म्हणाले–"महाप्रभो! कोणी तरी राजा एका वानरावर बसून कोठून तरी वानरांचे व राक्षसांचे सैन्य घेऊन आला आहे. आपले नगरकोट रक्षक कालकेय त्यांच्याशी

युद्ध करीत आहेत. त्याचा कोलाहल ऐकू येत आहे."

"अरे, कोणी ऐकलं, की कोणी तरी राजा माकडाच्या पाठीवर बसून वानर सैन्य घेऊन माझ्या राजधानीवर चालून आला आहे, तर हसणार नाहीत का? देवांनी सुद्धा माझ्या समोर मस्तक वांकविलं आणि हा राजा येथवर वानर सैन्य घेऊन आलाच कसा?" असे सांगून शतकंठाने आपल्या मंत्र्यांना बोलावून लढाईला तयार व्हायला सांगितले. त्याने रणवाद्ये वाजवून लढाईचे शिंग फुंकले व युद्धाला तयार झाला.

शतकंठाला किरीट व आभूषणे घालून युद्धाला येत असलेला पाहून स्वतः रामचंद्र [illegible] पाहत राहिले.

ते पाहून हनुमानाने रामाला सावध केले व म्हणाला–"प्रभो! आपण त्या राक्षसाला पाहून चकित झाल्यासारखे दिसतां! आपल्या प्रतापासमोर त्याची गणनाच काय? आपण जास्त विचार न करता त्याचा लौकर वध करावा." असे म्हणत हनुमान स्वतः शतकंठाच्या समोर जाऊन उभा राहिला व त्याच्या छातीत मुष्टिप्रहार केला. तो मुष्टिप्रहार त्याला असह्य झाल्याने तो जमिनीवर आदळला. लगेच उभा राहून व समोर हनुमानाला पाहून तो म्हणाला–"काय रे माकडा! एवढी शक्ती आहे का तुझ्या अंगात! त्रिलोकाला भयकंपित करणाऱ्या मला एका मुष्टिप्रहाराने तू खाली पाडलंस? मी आजपर्यंत कित्येक देवांना जिकलं, परंतु एकानेही मला असे जमिनीवर पाडलं नाही. तुझा मुष्टिप्रहार मी पाहिला, आता हे शूल येत आहे. स्वतःचे रक्षण कर!" अशा वल्गना करीत त्याने आपले शूल हनुमानावर टाकले. परंतु हनुमानाने ते मध्येच धरून तोडून टाकले.

"शाबास!" म्हणत शतकंठाने हनुमानावर क्रमाने मुसळ, परशू व तलवारीचा प्रयोग केला. हनुमानाने ती शस्त्रे तोडून [illegible] क्रम पाहून रामाला आनंद झाला. नंतर त्याने स्वतः धनुष्यबाण घेऊन शतकंठाशी युद्ध सुरू केले. रामाबरोबर बिभीषणदेखील पुढे आला. शतकंठाने दोघांचे बाण मध्येच धरून तोडून टाकले आणि त्यांना लाथ मारून लंकेत नेऊन टाकले.

त्या वेळी हनुमानाने आपली शेपटी चतुःसमुद्रावर पसरवून लंकेपर्यंत एक पूलच जणुकाही बांधला. त्यावर चढून राम व बिभीषण परतले. त्यांनी शतकंठाशी पुन्हा युद्धाला सुरवात केली तेव्हा वानरसैन्याने शतकंठाच्या अंगावर झाडे उपटून झाडांचा आणि दगडांचा वर्षाव सुरू केला. शतकंठ आपल्या अस्त्रांनी त्यांचा चक्काचूर उडवीत होता. त्याच्यासमोर अंगद, नल, नील, ऋक्षजसारख्या थोर वानरवीरांचा पाडाव लागेना. रामाचे तिघे भाऊदेखील शतकंठासमोर हारले.

त्या वेळी राम सीतेबरोबर हनुमानाच्या खांद्यावर बसून युद्धाला आला. शतकंठ म्हणाला–"हे मानवा! तू माझ्याशी युद्धाला आलास हे रावणाशी तुझे युद्ध झाले तसे आहे असे वाटले का तुला? तू या माकडावर बसून इतका दूर आलासच कशाला? आणि वर सीतेला बरोबर घेऊन आला आहेस!"

रामाने त्याच्याशी गप्पा गोष्टीत वेळ न दवडतां त्याच्यावर बाणवृष्टी सुरू केली. तेव्हा शतकंठाने काय माया केला सांगणे कठीण, रामचंद्राला त्याच्यासमोर शतकंठ एक नसून कोट्यावधी असल्याचा भास झाला. म्हणून रामाची सर्व मोठमोठी अस्त्रे व्यर्थ झाली.

ते पाहून हनुमानाला राग आला. त्याने आपल्या बाहुबलाने शतकंठाच्या राक्षससैन्याचा संहार सुरू केला. तोपर्यंत रामाने थोडा वेळ विश्रांती घेण्यासाठी आपले धनुष्य. आणि दोन भाते सीतेच्या हातात दिले. सीतेने त्या धनुष्यबाणांच्या सहाय्याने शतकंठावर बाण सोडायला सुरवात केली.

शतकंठ क्रुद्ध होऊन सीतेवर आपला सर्व पराक्रम दाखविण्यासाठी युद्ध करू लागला.

सीतेने मनातल्या मनात “मी जर पतिव्रता असेन आणि रामचंद्र खरे सत्यव्रती असतील तर या बाणाने या राक्षसाचा वध होईल.” असे म्हणत एक बाण धनुष्यावर चढवून सोडला आणि आश्चर्य म्हणजे तो बाण लागून शतकंठ मरून जमिनीवर आदळला. सीतेने धनुष्य व बाण रामाच्या हातात देऊन रामाला नमस्कार केला.

रामाने प्रसन्न होऊन आपल्या गळयातला रत्नहार काढून सीतेला दिला. सीता म्हणाली–“आपल्या या सैन्याला आपल्या पाठीवर आणून, असंख्य राक्षसांचा वध करून शतकंठ रावणाचा वध व्हायला मूळ कारण जो हनुमान त्याला हा रत्नहार द्यावा.” त्यानंतर रामाने तो हार हनुमानाच्या गळयात घातला. रामाच्या हाती तो रत्नहार आपल्या गळयात घालवून घेऊन हनुमान आनंदित झाला. तो म्हणाला–

“सीतारा[illegible] हा [illegible] माझ्या वक्षस्थलावर ठेवून माझ्या हृदयात त्या दोघांचा सतत वास होत असल्याचा आनंद मला होईल.”

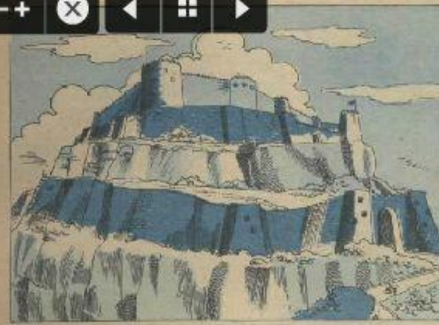
युद्ध संपले व सर्व अयोध्येला परतले. बिभीषण रामाचा निरोप घेऊन ससैन्य लंकेला परतला. सुग्रीव वगैरे वानर किष्किंधेला परतले. परंतु हनुमान रामाकडेच राहिला.

शतकंठ रावणाचा वध झाल्यावर रामाने जी राजवट सुरू केली त्याला रामराज्य हे नाव प्राप्त झाले. या राज्यात शोक, क्रोध, वार्द्धक्य, वैर, लोभ, संताप यांना जागाच उरली नाही. प्रजेला त्यांची कल्पनाच उरली नाही.

रामाच्या सेवेला राहणाऱ्या हनुमानाच्या मनांत एकदां त्याची माता अंजना हिच्या दर्शनाला जाण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. तेव्हा हनुमान रामाची अनुज्ञा घेऊन गंधमादन पर्वतावरच्या अंजनादेवीच्या आश्रमाकडे निघाला.

असीरगडाचे रक्षण

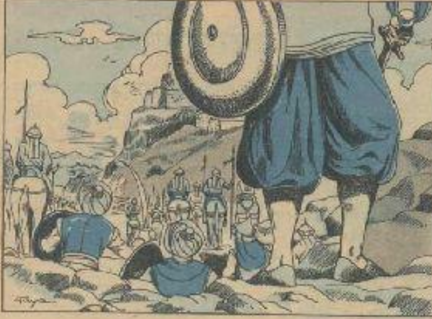
खानदेशातील असीरगडनावाचा किल्ला देशात अत्यंत बळकट म्हणून प्रसिद्ध होता. काही जणांच्या मते जगात इतका बळकट किल्ला दुसरा नाही. ९०० फूट उंचीच्या एका टेकडीवर बांधलेला हा किल्ला शत्रूला अभेद्य होता.

असं सांगतात की एकदा एक सैनिक त्या प्रदेशातून जात असता एक कुत्रा एका हरणाचा पाठलाग करीत जात होता. हरण उलट फिरले आणि त्याने कुत्र्याला आपल्या शिगांनी मारून परतवले. सैनिकाने विचार केला, ही जागा साहसीवृत्तीस योग्य आहे. मी येथेच कायम राहणे बरे होईल.

त्या सैनिकाच्या नातवाने खानदेशाची स्थापना करण्यासाठी तेथल्या मोठमोठ्या जहागीरदार वतनदारांना जिंकून येथे असीरगडचा अभद्य किल्ला बांधला.

असीरगडाचे नाव ऐकून अकबर एका मोठ्या सैन्यानिशी तेथे आला. अकबराच्या सैनिकांनी किल्याला वेढा देऊन किल्याचा अधिपती बहाद्दुर शहा याला शरण मागायला संदेश पाठविला.

बहाद्दुरशहा स्वभावाने भितरा होता. परंतु मलिक याकूब ह्या हबशी किल्लेदाराने आपल्या मालकाला सुचविले—"मालक! अकबर बादशाह येथे कायम बसून राहणे शक्य नाही. आपण युद्ध करुन किल्याचे रक्षण करावे. वर्षभरात शत्रूला येथून जावेच लागेल!"

किल्यात एकूण पन्नास हजार लोक होते. त्यांनी तीन हजार तोफांचा मारा मोंगलांच्या सैन्यावर केला. याकूबने या युद्धात सेनापतित्व ग्रहण केले होते.

किल्यात कित्येक वर्षे पुरेल एवढी रसद होती. याकूबने बहाद्दुरशाहला शरण न जाण्याचा सल्ला दिला होता. परंतु बहाद्दुरशाहमध्ये तेवढे साहस नव्हते. एके दिवशी बहाद्दुरशाह याकूबचे मुलगे, मुकराब व बहाद्दुरखान यांना बरोबर घेऊन किल्याबाहेर डोंगर उतरून अकबराला शरण गेला.

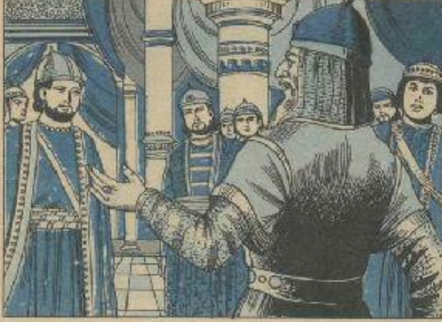

अकबराने बहाद्दुरखानाला आपल्या अधीन ठेवून मुकराब द्वारा याकूबकडे निरोप पाठविला की याकूबखानाने किल्ला अकबराच्या स्वाधीन केला तर त्याला क्षमा केली जाईल. मुकराबने ती गोष्ट जाऊन सांगितली, तेव्हा याकूब म्हणाला—"तू भितरा पळपुटा आहेस, मला तोंड दाखवू नकोस! चालता हो!"

म्हणून मुकराब अकबराकडे परत आला. अकबराला वाटत होते की मुकराब चांगली बातमी घेऊन आला असणार. परंतु त्याने एकाएकी काळजात कट्यार खुपसून स्वतःच्या आत्महत्या करुन घेतली.

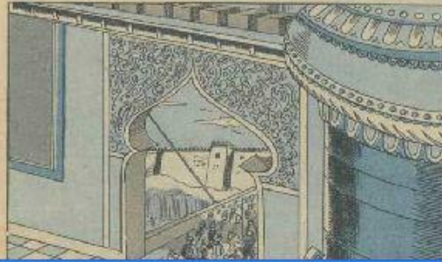

किल्यात बहाद्दुरशाहचे सात मुलगे होते. बहाद्दुरशाहने आत्म समर्पण केले होते. म्हणून याकूबने सातही जणांना विचारले–"तुमच्या पैकी जो लढाई चालू ठेव[illegible]ला मान्यता देईल त्याला गादी मि[illegible]" परंतु एकाने देखील होकार [illegible] नाही.

हळूहळू असीरगडावरचे सरदार मोंगलांच्या बाजूला गेले. याकूबला हे माहीत होते की भित्र्यांच्या हातून किल्याचे रक्षण होणे शक्य नाही. त्याने एक खड्डा खणवून तयार करविला आणि आपल्या जवळच्या नातेदार आप्तबंधूंचा निरोप घेऊन विषपान करून प्राण त्याग केला.

किल्ला मोंगलांच्या हाती गेला तेव्हा याकूब त्यांच्या हाती लागला नाही. जिवात जीव असेपर्यंत किल्ला शत्रूच्या हाती न देण्याची प्रतिज्ञा त्याने केली होती. किल्लयाचे रक्षण करणे अशक्य असल्याचे कळल्यावर त्याने आत्महत्या करून घेतली. मोंगलांनी लांच देऊन त्याच्या अधिकारीवर्गास फोडले व किल्ला सर केला. त्या वेळी किल्यात

गोष्ट मथळा चढाओढ

या गोष्टीला उत्तम मथळा सुचवून रु. २५ मिळवा!

?

एका गरीब ब्राह्मणाने एकदा एका जमिनदाराकडे मदत मागितली. तो जमिनदार मोठा दानी होता. त्याने ब्राह्मणाला एक दुभती गाय दान केली. गाईला बांधायला गोठा नव्हता. जमिनदाराने गोठा बांधयला निराळे पैसे दिले. गाईला चारा दानापाणी द्यायला ब्राह्मणाकडे काही नव्हते. जमिनदाराने चारा व दाणा दिला.

गाय दूध देई ते शहरात नेऊन विकायला ब्राह्मणाला फार त्रास होई. म्हणून ते दूध विकत घेण्याचे जमिनदाराने कबूल केले.

ब्राह्मणासमोर आणखी एक प्रश्न उभा होता. त्याच्या बायकोला सैपाक करता येत नव्हता. तोपर्यंत भिक्षेवर दोघांचे भागत असे; म्हणून तिला कधी चूल फुंकायचा प्रसंगच आला नाही. म्हणून जमिनदाराने ब्राह्मणाच्या घरी एका सैपाकीण बाईला पाठविले. परंतु जेवायच्या वेळी चार जण अवचित घरी आले. ब्राह्मणाने त्यांना विचारले–"आपण कोण? "कशासाठी आला आहां?"

"आपण फार आळशी आहां ना, म्हणुन जेवण जेवायला जमिनदाराने या चौघा जणांना पाठविले आहे." सैपाकीण बाई म्हणाली.

★ ★ ★

वरील गोष्टीला उपयुक्त होईल असा एक सुंदर मथळा विचार करून एका कार्डावर स्वतःच्या पत्त्यासह लिहून "गोष्ट मथळा चढाओढ", 'चांदोबा', चंदामामा प्रकाशन, २ व ३ अर्काट रोड, वडपळणी मद्रास ६०००२६ या पत्त्यावर पाठवा.

१० मार्च १९७८ च्या आत पोस्टकार्ड पोंचले पाहिजे. त्या कार्डावर 'फोटो चढाओढ परिचय' देता कामा नये.

चढाओढीचा निकाल मे १९७८ च्या चांदोबात जाहीर करण्यात येईल.

जानेवारी महिन्यातल्या चढाओढीचा निकाल (मथळा) "आसक्ती"
नांव: सौ. जयश्री चिंतामण बागुल, काम्प्लेस बिल्डीग नं ५ (अ) मुलुंड, मुंबई - ८२